

Kur'an'da "Tenzîl" Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım

Abdurrahman KASAPOĞLU*

Özet: Araştırmanın anahtar kavramı olan "tenzîl" in Kur'an'da geçtiği âyetler ve bu âyetlere müfessirlerin getirdikleri yorumlar esas alınarak, Kur'an'ın oluşturmak istediği toplum modeli için uyguladığı eğitim sürecindeki tedricilik incelenmiştir. Günümüzde eğitim ilke ve yöntemleri üzerinde, eğitimde program geliştirme hakkında yapılmış araştırma verilerinin ışığında, Kur'an'ın "tenzîl" adıyla ortaya koyduğu vahiy indirme süreci değerlendirilmiştir. Kur'an'da geçen "tenzîl" kavramından ve vahyin indirilişi sürecinde yaşanan tenzîl hadisesinden hareketle, Kur'an'ın nasıl bir eğitim yöntemi izlediğini belirlemeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, vahiy, tenzîl, eğitim, aşamalılık.

Abstract: An Educational Approach To The Concept Of "Tenzil" [Apocalyptic Transmission] In The Koran We deal in this study with the gradualism in the process of education the Koran puts into practice for the model of the society it aspires to constitute while making an appeal to the verses of the Koran in which the key term of the study—"tenzîl"—takes place, and to the interpretations which the commentators provide. The study evaluates the process of revelation the Koran introduces by the name "tenzîl" (apocalyptic transmission) with reference to the education principles and methods used at the present time, and with reference to the research date with regard to program developing in education. Finally, the study endeavors to determine what kind of an education method the Koran pursues, starting from the concept of "tenzîl" in the Koran and from the event of apocalyptic transmission in the process of divine revelation.

Key Words: The Koran, Revelation, Apocalyptic Transmission, Education, Gradualism.

---

* Prof. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, e-posta: abdurrahman.kasapoglu@inonu.edu.tr

Giriş

Bu araştırmada, araştırmanın anahtar kavramı olan “tenzîl”in Kur’an’da geçtiği âyetler ve bu âyetlere müfessirlerin getirdikleri yorumlar esas alınarak, Kur’an’ın oluşturmak istediği toplum modeli için uyguladığı eğitim sürecindeki tedricilik ortaya konmaya çalışılacaktır. Günümüzde eğitim ilke ve yöntemleri üzerinde, eğitimde program geliştirme hakkında yapılmış araştırma verilerinin ışığında, Kur’an’ın “tenzîl” adıyla ortaya koyduğu vahiy indirme sürecini değerlendirecektir. Kur’an’da geçen “tenzîl” kavramından ve vahyin indirilişi sürecinde yaşanan tenzîl hadisesinden hareketle, Kur’an’ın nasıl bir eğitim yöntemi izlediği belirlenmeye çalışılacaktır.

Araştırmada, çağımızın eğitim anlayışında, eğitimde aşamalılık olgusuna, programlı öğretim konusu bünyesinde yer verilecektir. Eğitimde tedriciliğin geçmişteki örnekleri, geleneksel İslâm eğitim düşünce tarihinden alınan verilerden oluşturulacaktır. Bu veriler, “tenzîl” olgusu çerçevesinde ele alınan eğitim yöntemiyle mukayese edilecektir.

Günümüzde “tenzîl” olgusunu konu edinen bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların konuyu ele alış şekilleri birbirinden farklı olmuştur. Kur’an’da “inzâl” ve “tenzîl” kavramlarını ele alan bir araştırmada, konuya Kur’an ilimleri açısından yaklaşmıştır.¹ Bazı araştırmalarda, “tenzîl”in, Hz. Peygamber ve Hz. Peygamber dönemindeki müminler üzerinde teselli edici, moral düzeltici etkisine değinilmiştir.² Yapılan bir araştırmada “inzâl” kavramı Kur’an ilimleri açısından ele alındıktan sonra, vahyin peyderpey indirilmesinin amaçları / hikmetleri sıralanmıştır.³ Ele aldığımız bu makalede ise, “tenzîl” kelimesinin geçtiği âyetler, bireyin ve toplumun eğitilmesinde, özellikle dinî değerlerin aktarılmasında tedricilik / aşamalılık ilkesi, öğrenme yaşantılarını düzenlemede sıralama ilkesi, öğrenmenin yerleşmesinde süre olgusu, öğretimin planlanmasında hayatilik ilkesi açısından incelenecektir.

Kur’an’da ilâhî değerlerin nüzûl sürecinde tedrici olarak öğretilmesi ve benimsetilmesi ile ilgili uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamaların incelenmesi

¹ Niyazi Beki, “Kur’an’da İnzal ve Tenzil Kavramları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 57, 2013, S. 255-268.

² Zeki Halis, “İlk Müslümanlar Bağlamında Tencîmu’l-Kur’an”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sayı: 2, s. 53-86; Zeki Halis, “Hz. Peygamberi Teselli ve Kalbini Takviye Bağlamında Tencîmu’l-Kur’an”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sayı: 1, s. 81-114.

³ Mevlüt Güngör, “Kur’an’ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler”, *Diyanet Dergi*, 1988, sayı: 24/3, s. 3-23.

araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle araştırma, "tenzil" kelimesinin geçtiği âyetlerle sınırlı kalacaktır.

I. Eğitimde Tedricilik / Aşamalılık ve Bazı İlkeler

A- Programlı Öğretimde Aşamalılık

Eğer insan, bakış açısını çok yükseklerle yerleştirirse başarıya ulaşamayabilir ya da her şey hemen gerçekleşmezse cesareti kırılabilir. Fakat işe küçük adımlarla başlarsa, hem ilerler hem de başarı sağlar.⁴

Davranışçı öğrenme ekolünün eğitiminde etkili olan öğretme yaklaşımlarından biri "Programlı Öğretim"dir. Programlı öğretim etkinlikleri belli ilkeler esas alınarak yapılandırılmıştır. Bunlardan birisi "küçük adımlar ilkesi"dir. Programlı öğretim materyalleri küçük adımlar ilkesine göre düzenlenmiştir. Buna göre programlı öğretim, bir dizi öğretme durumunun adım adım gelişecek şekilde tertip edilmiş halidir.⁵

Küçük adımlar ilkesi, her biri madde / birim oluşturan öğrenme aşamalarının çoğaltılması anlamına gelir. Küçük adımlar ilkesine göre, öğrenilecek konu / içerik dersin hedef davranışları doğrultusunda yani davranış değişikliğine sebep olacak şekilde öğrenci tarafından kolayca kavranıp öğrenilebilecek biçimde en küçük bilgi ünitelerine ve beceri birimlerine ayrılır. Bilgi birimleri, biri öğrenildikten sonra diğerine geçilecek biçimde sıralanır; küçük bilgi birimleri basitten karmaşığa, soyuttan somuta, bilinenden bilinmeyene doğru, ön şart ilkelerine göre aşamalı olarak dizilir. Öğrenci bu bilgi birimlerini adım adım izleyerek, çözerek ve kullanarak konu içerisinde ilerleme sağlar. Söz konusu bilgi birimleri soru şekline getirilir ve sorulur. Öğrenci sırasıyla her soruyu cevaplayarak ve doğru cevapları bularak öğrenmede mesafe kateder. Bu ilerleme aşamalı bir şekilde, öğrencinin tercihine göre dallara / seçeneklere ayrılabilir.⁶

---

⁴ Jane Nelsen ve diğerleri, *Çocuk Eğitimde A'dan Z'ye Pozitif Disiplin*, Çev. Murat Ersin, Hayat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 64.

⁵ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Yayınevi, Ankara, 1990, s. 49; Hasan Yılmaz, Ali Murat Sünbül, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 300; Ramazan Arı, Ömer Üre, Hasan Yılmaz, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Mikro Yayınları, Konya, tsz., s. 162-163.

⁶ Raymond E. Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1990, s. 312; Gürbüz Ocak, "Yöntem ve Teknikler", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Gürbüz Ocak, PeGemA Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 247; Nurettin Şimşek, "Davranışçı Öğrenme Kuramları", *Gelişim ve Öğrenme*, Editör: Ayşegül Ataman, Gündüz Eğitim ve Yayıncı-

Günümüzde, programlı eğitim alanında kullanılan modellerden birisi Skinner tarafından geliştirilen “küçük adımlar” modelidir. Skinner, canlı varlığa bir seri halinde düzenlenmiş küçük adımlarla, her doğru adımın aynı olumlu tecrübe veya ödülle pekiştirilmesi koşuluyla, istenilen davranışın yaptırılacağı görüşünü savunmuştur.⁷ Kompleks bir davranışı yerleştirmek için denegin tepkileri birçok basamak halinde ayrı ayrı / kademe kademe takviye edilerek biçimlendirilir. Adım adım belirli tepkilerin seçilerek takviye edilmesinden dolayı bu yöntem “adım adım yaklaşarak biçimlendirme olarak” da isimlendirilmiştir.⁸

Öğrenmede küçük adımlar ilkesini benimseyenlerden birisi de Thorndike’dir. Thorndike, problem çözme sürecinin bireyin birbirini izleyen davranışları sonucunda ortaya çıktığını, her adımda öğrenenin çözüme biraz daha yaklaştığını ileri sürer. Ona göre, öğrenme birden bire içgörü kazanarak kavrayarak değil, adım adım ortaya çıkar.⁹

Bir ders planında sunu basamağı hazırlanırken her şeyin aşama aşama, basitten karmaşığa ve art arda gelen bir sıralama ile verilmesine özen gösterilmelidir.¹⁰ Bir dersin içeriğinin seçiminde ve organizasyonunda dikkat edilecek hususlardan birisi aşamalılık ilkesidir. Aşamalılık ilkesi,¹¹ konuların ön koşul ilişkilerine göre basitten karmaşığa, bütünden parçalara, bilinenden bilinmeye-

---

lık, Ankara, 2004, s. 290; Münire Erden, Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2003, s. 148; Özcan Demirel, *Genel Öğretim Yöntemleri*, USEM Yayınları, Ankara, 1994, s. 72; Leylâ Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998, s. 96; Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s. 157; Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001, s. 433; Yılmaz, Sünbül, a.g.e., s. 300; Arı, Üre, Yılmaz, a.g.e., s. 163.

⁷ Leylâ Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 94-95.

⁸ İ. Alev Arık, *Öğrenme Psikolojisine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 231.

⁹ Hakan M. Gündoğdu, “Bağlantı Kuramı”, *Eğitim Psikolojisi*, Editör: Alim Kaya, PeGema Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 347-348.

¹⁰ Leyla Özyürek, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 28.

¹¹ Aşamalılık ilkesi ideal iletişimde mesajın taşınması gereken özelliklerden birisidir. Buna göre mesajın aşamalı olarak sıralanması, tedrici olarak sunulması gerekir. Mesajın aşamalı sıralanmasında bilinenden başlayıp bilinmeyene doğru, kolaydan başlayıp zora doğru, basitten başlayıp karmaşığa doğru, somuttan başlayıp soyuta doğru gidilir. (Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretim Süreçlerinde Dinî İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 208; Ali Erbaş, “İslâm’ın Temsil ve Takdiminde Doğru Tutumların Belirlenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 4, 2006, s. 91)

ne, somuttan soyuta, kolaydan zora doğru düzenlenmesidir. Konuların yoğun bilgidan başlayarak sarmallaşan bir biçimde sıralanmasıdır. Konular belli bir aşamayı oluşturacak biçimde tertip edilmeli; içerik, mantıksal olarak tutarlılık gösterecek şekilde aşamalılık ilkesine göre planlanmalıdır.¹²

Aşamalılık ilkesine göre, bir konu alanı ile ilgili giriş derslerinde öncelikle, o dersle ilgili olan bazı bilim diline yönelik temel bilgiler ve bazı temel kavramlar öğrencilere kavratılmalıdır. O bilim dalına / derse özgü bilimsel dili ve temel kavramları öğrenen öğrencilere, daha sonra bazı detaylar, teknik bilgiler ve ileri düzeyde konuların kazandırılması amaçlanmalıdır.¹³

B- Öğrenme Yaşantılarını Düzenlemede "Sıralama" İlkesi

Ralph Tyler'ın program geliştirme çalışmalarında öğrenme yaşantılarının düzenlenmesi öne çıkmıştır. Bu düzenlemede süreklilik, sıralama ve bütünleşme ilkeleri esas alınmıştır. Sıralama ilkesine göre, eğitim programlarında öğrenme yaşantılarının düzenlenmesi sıralı bir gelişim içermeli ve her yeni yaşantı bir öncekinin üzerine inşa edilmelidir. Öğretim programına girmek üzere seçilen işlemlerin, bilgi konularının, tutum ve alışkanlıkların ünite içerisinde, ünitelerin de kendi aralarında sıralanması gerekir. Sıralama ilkesi uyarınca, öğrencilerin konuyu yani içeriği hangi düzende alacakları kararlaştırılır. Sıralama ilkesi, ders ile ilgili konuların hangisinin ilk, hangisinin ikinci veya üçüncü olarak ele alınacağına dair karar verme aşamasında öğretmene rehberlik eder. Öğretimin muhtevasının ne zaman ve ne kadar süre içerisinde işleneceği zaman ve sırasına göre düzenlenirse, öğretimin planlanan süre içerisinde tamamlanması sağlanır.¹⁴

Öğretim faaliyetleri yani eğitim durumları, hedeflere ulaşmak için öğrencilere nasıl bir yaşantı sağlanacağını gösterir. Bilgilerin sunuluş biçimi ve sırası da eğitim durumlarını oluşturur.¹⁵ Plan yapmak, yapılacak olan işin biçimini, sırasını ve süresini önceden tasarlamak anlamına gelir. Bu sayede, yapılması

---

¹² F. Dilek Gözütok, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ekinoks Kitabevi, Ankara, 2006, s. 137; Şeref Tan ve diğerleri, *Öğretimi Planlama ve Değerlendirme*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 36-37.

¹³ Tan ve diğerleri, a.g.e., s. 37.

¹⁴ Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 33; Ahmet Saban, *Öğrenme Öğretme Süreci*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s. 4; A. Seda Saracaloğlu, Yücel Kayabaşı, "Öğretimde Planlama", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editörler: A. Seda Saracaloğlu, Hüseyin Hüsnü Bahar, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 84; İ. Y. Kazu, "İçerik Belirleme", *Öğretimde Planlama-Uygulama-Değerlendirme*, Editör: Mehmet Görol, Üniversite Kitabevi, Elazığ, 2004, s. 77.

¹⁵ Nurettin Fidan, Münire Erden, *Eğitime Giriş*, Meteksan Basım, Ankara, 1994, s. 73-74.

düşünülen iş tesâdüfi olmaktan çıkmış olur.¹⁶ Aynı şekilde öğretim faaliyetleri tesadüfe bırakılmaz; planlamaya ihtiyaç duyar.

C- Öğrenmenin Yerleşmesinde “Süre” Olgusu

Öğretim programları, “ne”, “nasıl”, “niçin”, “kim”, “ne ile” ve “ne zaman” sorularının meydana getirdiği temeller üzerine kurulur. “Ne zaman” sorusu, eğitim etkinliklerinin ne zaman yapılacağını dile getirir. Burada söz konusu edilen zaman iki açıdan ele alınabilir. Birincisi yılın hangi haftalarında, aylarında, günlerinde ya da saatlerinde öğretimin daha verimli olacağını dikkate alınmasıdır. İkincisi ise, öğretimin hangi yaşta yapılacağıyla ilgilidir.¹⁷

Öğrenmenin yerleşmesi için “süre” olgusu dikkate alınmalıdır. Süre, belirli bir zaman zarfında öğrenmenin ne kadar sıklıkla gerçekleştiği, kaç kere tekrarlanabileceği ve öğrenmelerin sırasının birbiri ardınca inşa edilip edilemeyeceği ile ilgili bir husustur. Öğrenmenin çoğu, işlemek ve özümsemek açısından zaman alır, bu yüzden bazı öğrenme çeşitleri yüksek verim alabilmek için birçok haftaya ya da aylara yayılmayı gerektirebilir. Süre, öğrenmeyi en üst düzeye nasıl taşıyamayacağımızı düşünebilmemiz açısından önemlidir. Öğretim süresi içerisinde dağıtılmış olarak yapılan tekrarlar, aralıksız tekrarlara göre daha öğreticidir. Özellikle belli bazı hedeflere yönelik önemli bir gelişim, bir zaman süresi içerisinde birbirini izleyen öğrenme yaşantılarına ihtiyaç gösterir.¹⁸

D- Öğretimin Planlanmasında “Hayatilik” İlkesi

Öğretim planlaması yapılırken uyulacak ilkelerin başında “hayatilik” gelir. Eğitimci, öğrenciye hayatî öncelik taşıyan davranışlardan, onun yaşamını kolaylaştıracak nitelikteki davranışlara doğru öncelik oluşturmalı, planlamada bu husus dikkate alınmalıdır. Eğitimde hayatilik ilkesi, öğretim konusunun belirlenmesinde, işlenmesinde ve sonuç olarak değerlendirilmesinde günlük yaşamın ihtiyaç ve zorunluluklarının esas alınmasını hedefler. Bu ilke, öğretim programlarının öğrencinin ilgi ihtiyaç ve sorunlarına göre düzenlenmesi gerektiği düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Hayatilik ilkesine göre, öğrenci-

¹⁶ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Eser Matbaası, Samsun, 1991, s. 108.

¹⁷ Suat Günden, *Genel Öğretim Bilgisi*, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara, 1977, s. 151-152; Gülşen Öztürk, *Genel Öğretim Bilgisi*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 58.

¹⁸ James R. Davis, *Kendi Kendine Öğrenmek*, Çev. Arzu Baykara, Ankara, 2001, s. 188-190; Kâmuran Çilenti, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1988, s. 37; Selâhattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Meteksan Basım, Ankara, 1998, s. 94.

ye uygun öğretim ortamı hazırlanırken, hayatta başarıya kolaylıkla ulaşabilsin diye günlük yaşamda karşılaşılabileceği durumlara yer verilmelidir. Ders konularına mümkün olduğu kadar hayattaki oluş biçimleri ve oranlarına göre zaman ayrılmalıdır. Eğitim programında yer alan etkinlikler, bireylerin günlük yaşantıları ile ilişki kurabilmelerine yardım edici nitelikte olmalıdır.¹⁹

Eğitim programı işlevsel olmalı yani programda yer verilen konuların ve etkinliklerin hayatta geçerli olmasına, işe yaramasına, birey ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesine dikkat edilmelidir.²⁰

E- Din Eğitimi Alanında ve İslâm Eğitim Felsefesinde Tedricilik

Genel eğitimde olduğu gibi, din eğitiminde, iman öğretiminde de izlenecek yöntemlerin başında eğitim ve öğretimin tedrici olması gelir.

Eğitim ve öğretimde iyi sonuçlar alabilmek için tedricilik ilkesine uymak gerekir. Tedricilikte, insanların anlayış düzeylerine, kavrama ve benimseme kabiliyetlerine göre bilgi muhtevasının belli öncekiler düzeninde sunulması esastır. Bilgi ve mesajların aktarılmasında kolaydan zora doğru tedricî bir yol izlenmelidir. Özellikle anlaşılması zor meseleler insanlara birden değil, yavaş yavaş, zamana yayılarak, hazmettirilerek öğretilmelidir. İnsana kazandırılmak istenen, bilgi, beceri ve alışkanlıklar yavaş yavaş, aşama aşama verilirse, öğrenilmesi kolay olur. Bir kimseye bir anda bütün iyi davranışları kazandırmak ve onu bütün kötü davranışlardan uzaklaştırmak mümkün değildir. Bu işi ancak safha safha, alıştıra alıştıra gerçekleştirebilmek mümkündür.²¹ Dinî değerlerin zamana yayılarak, kademeli bir şekilde sunulması, onlara yabancı olan insanların öğrenmelerini, kolaylıkla benimsemelerini ve içselleştirmeleri sağlar.²²

Tedricilik hem yetişkinlerin hem de çocukların eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Yetişkinlerin yıllar öncesinden edindikleri ve hayat tarzı haline ge-

¹⁹ Cavit Binbaşoğlu, *Eğitime Giriş*, Binbaşoğlu Yayınevi, Ankara, 1988, s. 62-63; S. Savaş Büyükkaragöz, Cuma Çivi, *Genel Öğretim Metotları*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 49; H. Ömer Beydoğan, "Öğrenme Etkinliklerinin Planlanması", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Gürbüz Ocak, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 110; Kazım Artut, *Sanat Eğitimi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 183.

²⁰ Özcan Demirel, Esed Yağcı, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, M. E. B., Ankara, 2002, s. 33.

²¹ M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1987, s. 190; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s. 72; Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1990, s. 273; Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37.

²² Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 73.

tirdikleri anlayış ve düşünceleri değiştirmeleri, bunların yerine yenilerini kabul etmeleri zaman alır. İnanç ve davranışlardaki köklü değişiklikler için belli bir psikolojik hazırlık ve alıştırma süresine ihtiyaç vardır. İnsana gerek yeni değerleri benimsetmek için olsun gerekse onun hayatındaki yanlışlıkları düzeltmek için olsun tedricilik ilkesine uygun davranılmadığı takdirde olumlu sonuç almak güçleşir. Bu yüzden yetişkinlerin inanç ve davranış eğitiminde, eğitime önce kolay kabul edilebilir olanlardan başlayıp zor kabul edilebilir olanlara doğru gitmek gerekir.²³

İslâm'ın eğitim anlayışında, insan zihnindeki esneklik hesaba katılarak, verilmek istenen bilgiler bir anda değil, tedrici olarak öğretilir. Bu yöntemin takip edilmesi, insan zihninin işleyiş yapısına uygun davranmış olmayı amaçlar. Tedrici yöntem uyarınca insanlar eğitilirken, öncelikle meşru olan ve olmayan davranışlardan başlanmaz. İlk önce imanın kalpte kökleşmesi için, zihne sağlıklı mesajlar yollanır. İnsana, evren ve Allah hakkında bilgiler verilir. Daha sonra Yaratan'a ve insanlara karşı yerine getirilmesi gereken görevler önerilir.²⁴

Çocukların zihinsel ve duygusal gelişimi, rüşt çağına kadar devam eder. Bu yüzden çocuğa verilen din eğitimi, onun gelişmesini tamamlayana kadar geçen süre içerisinde, her gelişim evresindeki kapasitesine uygun önceliklerle ve aşamalı bir şekilde verilir. Eğitimcinin çocuğu eğitirken üzerinde dikkatle durması gereken hususlardan birisi, "süreç" olgusudur. Çocuk eğitimi her şeyden önce bir süreç işidir. Ona kazandırılmak istenen davranışların benliğine iyice yerleşmesi yavaş yavaş gerçekleşir. Bu yüzden eğitimciler bu ilkeyi göz önünde bulundurarak sabırlı ve kararlı olmayı bilmelidirler.²⁵

Öğretimin planlaması, öğretimde tedricilik ilkesine uyulması, tarihsel temelleri olan uygulamadır. İslâm eğitim düşüncesi tarihinde birçok düşünür, eğitimi, aşamalardan oluşan bir süreç olarak değerlendirmiştir. Bunlar arasında öne çıkanlar, İbn Sînâ, İbn Haldun ve Zernûcî'dir. Yine İhvân-ı Safâ geleneği de eğitimde tedricilik ilkesini savunan düşünce akımlarından birisidir.

²³ Muhammed Çelik, *Kur'an'ın İknâ Hususiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996, s. 226; Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 73-74.

²⁴ Bayraktar Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1989, s. 212-213.

²⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1996, s. 74; Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 91-92; Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 74.

Eğitim olgusunun bir süreç içerisinde gerçekleşebileceği fikrini savunan düşünürlerden birisi İbn Sinâ'dır. İbn Sinâ, çocuğun eğitim ve öğretiminde tedricilik ilkesine uyulmalıdır, der.²⁶

İhvân-ı Safâ, gerek bilgileri öğretirken gerekse davranışları eğitirken, bunların bir anda değil, tedrici olarak yapılmasına dikkat etmiştir. Onlara göre, bir eğitimcinin bütün bilgileri acele bir şekilde öğrencilere vermeye çalışması doğru değildir. Bu bilgiler ancak azar azar öğrenciye öğretilmeli ve eksiklikler zamanla giderilmelidir. İhvân, kişinin tam manasıyla ilim elde edebilmesi için, parçadan bütüne, kolaydan zora, basitten karmaşığa, duyularla algılanabilen şeylerden duyular üstü şeylere doğru tedrici bir öğretim yolu izlenmesini tavsiye etmiştir.²⁷

Zernûcî, eğitimin ilk basamağında olanlar için dersin miktarının kolayca öğrenilebilecek kadar olması gerektiğini ifade etmiştir. Zamanla, öğrenilecek dersin miktarının aşamalı bir şekilde artırılmasını önermiştir. Ona göre, öğrenilecek dersin miktarı artsa bile bu azar azar yapıldığı sürece öğrenmeyi ve ezberlemeyi güçleştirmez. Eğer başlangıç aşamasında öğrencinin sorumlu tutulduğu ders miktarı fazla olursa, öğrencinin dersi öğrenmesinde çeşitli zorluklar ortaya çıkacaktır.²⁸

İbn Haldun, öğretimde tedriciliği savunurken, bu yöntemin melekelerin gelişmesi, anlayış ve kavrayışın daha ileri aşamalara hazırlanması açısından önemli olduğunu belirtir. Ona göre, eğitimci, son aşamada öğretilen şeyleri başlangıçta vermeye kalkışmamalıdır. İlk aşamada genel tariflere ve bütüncül kurallara girmemelidir. Öğretmeye parçalarla başlamalı, yavaş yavaş bütüne ulaşmalıdır. Öncelikle, yeterli miktarda örnekler ortaya koymalı, daha sonra bu örneklerden hareketle tarif ve kurallara geçiş yapmalıdır.²⁹

²⁶ Ebû Ali Hüseyin İbn Abdullah İbn Sinâ, *el-Kânun fi't-Tıb*, Dâru's-Sadr, Beyrut, tsz., III/157; Abdurrahman Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 175.

²⁷ Ahmet Koç, *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 185-187.

²⁸ Burhânuddîn ez-Zernûcî, *Ta'limül Müteallim*, Çev. Y. Vehbi Yavuz, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 1985, s. 100.

²⁹ Abdurrahman Nahlavi, *Çağdaş Sorunlara Karşı İslâmi Eğitim*, Esra Yayınları, Ankara, 1997, s. 317; Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 160.

II- Kur'an'da "Tenzîl" Olgusu

A- "Tenzîl" Kelimesinin Anlam Alanı

"en-Nüzûl" kelimesi asıl anlamıyla yüksekte düşmeyi ifade eder. "en-Nüzûl" (inmek), yükselmek, hareket etmek, durmak gibi cisimlerin özelliklerinden birisidir. "Nezele" kelimesi, bir yere, bir kuyuya inmek, binek hayvanından inmek gibi, yüksekte aşağıya inmek anlamına gelir. Yine "en-nüzûl", hulûl yani durma, kalma anlamındadır. "Nezzele" fiili, konaklama yerine inme, mola anlamını ifade eder. Kervan için konaklama yerlerinin tayin edilmesi de "nezzele" fiiliyle dile getirilir.³⁰

Kur'an'ın tenzilinin amaçlarından birisi, mü'minlerin ihtiyaçlarının karşılanması, hayat sürecinde karşılaşılabilecekleri sorunlara çözüm getirmesidir. Tenzîl kelimesinin anlamlarından birisi olan, kervana konaklama yeri tayin etme, mola verme ya da bir konaklama noktasına ulaşma olguları da bir yolcunun en acil ve zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu bir şeye ulaşmasını ifade eder. Bölüm bölüm gelen vahiy insanlara içinde buldukları koşullarda öncelikli olarak ihtiyaç duydukları şeyleri ulaştırırken, konaklama yeri de yolcuya acil olarak ihtiyaç duyduğu imkanları sağlar.

Kur'an vahyiyle ilgili olarak, nezele fiilinin "enzele" ve "nezzele" kalıpları kullanılmıştır. Bu iki kelime arasında fark vardır. "Nezzele / tenzîl", Kur'an'ın bölüm bölüm, aşamalı olarak, bir inişten sonra başka bir iniş olacak şekilde gönderilmesidir. "Enzele / inzâl" kelimesiyle ise genel manada indirme kastedilir.³¹ Buna göre tenzîl indirmenin daha özel bir biçimini anlatır.³²

İnzâl ile tenzîl arasındaki fark şu şekilde de izah edilmiştir: İnzâl bir keredede indirme, tenzîl ise tedrici olarak indirmedir. Buna göre, tenzîl, Cebrâil'in ihtiyaçlara bağlı olarak Kur'an'ı indirmesini ifade eder.

³⁰ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, XI/656-658; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 488; Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, tsz., V/39; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, IV/188-189.

³¹ el-İsfehânî, a.g.e., s. 489; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., V/40; el-Halebî, a.g.e., IV/189; Zekeriya Pak, *Allah-İnsan İletişimi*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2005, s. 85.

³² Ali İbn Muhammed İbn Ali el-Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2002, s. 60.

"Tenzîl" kelimesinin fiil kalıbı olan "nezzele" kelimesi, Kur'an'da, azap indirilmesi,³³ yağmurun indirilmesi,³⁴ sultan / delil indirilmesi,³⁵ melek indirilmesi,³⁶ rızık indirilmesi³⁷ gibi anlamlara gelir. Azap, toplumların belli suç ve günahları işlemeleri üzerine iner. Burada "tenzîl", belli durum ve koşulda indirilmeyi anlatır. Kur'an'ın tenzîl'inde de, toplumun durum ve ihtiyaçlarına göre vahiy indirilmesi söz konusudur. Yağmur da yağmaya başladığında arka arka yağmur damlacıkları halinde yağar, böylece toprak onu azar azar emer. Aynı şekilde vahiy de parça parça inzâl edilmek suretiyle, toplumların onu özümsemeleri sağlanır. Yüce Allah, ezelde kullarının rızıklarını takdir eder ve zamanı geldiğinde onlara bu rızıkları takdir edilen oranlarda verir. Buradaki, zamana ve takdir edilen duruma göre rızıkların kullara indirilmesi, vahyin tenzîliyle benzerlik içerisindedir.

"Tenzîl", kelimesinin Kur'an'da bir yerde topluca indirme anlamında kullanıldığı da olmuştur. Furkân sûresi 32. âyette Kur'an'ın Hz. Peygambere bir defada topluca indirilmesinden bahsedilirken, tenzîl kelimesi kullanılmıştır. Bu durum tenzîl kelimesinin Kur'an'daki diğer kullanımlarıyla çelişiyormuş gibi görülebilir. Çelişkili gibi görülen durumu te'lif etmek için şöyle bir yaklaşım ortaya konmuştur: Kur'an'ın indirilişinin tenzîl halinde gerçekleştirilmesinden maksat, bir şeyin parçalarının indirilişi sırasında, bu parçalarda kayda değer bir zaman aralığının bulunması değildir. Tam tersine, bölümlerin var olmaları ile meydana gelen birleşik varlıkların bazen bütün bölümleri ile olan ilintisi göz önünde bulundurulur. Bu durumda, parçalara ayrılmamış tek bir şey ortaya çıkar.³⁸

Müfessirler, tenzîl kelimesinin Kur'an'la ilişkili olarak kullanıldığı âyetlerde, bu kelimenin, aşamalı olarak indirilmeyi, vahyin gönderilmesindeki tediciliği anlattığını ifade etmişlerdir. Aşağıda, *tenzîl*'in Kur'an değerlerinin öğretiminde bir yöntem olduğuna işaret eden yorumlara geçmeden önce, kelimenin yorumuna ilişkin bazı örneklerle yer vermek istiyoruz: *"Onlara böyle azap edecektir. Çünkü Allah, Kitab'ı gerçekle indirmektedir. Kitab'da ayrılığa düşenler, elbette*

³³ Saffât, 37/177; Şuara, 26/4.

³⁴ Kâf, 50/6; Zuhruf, 43/11; Ankebût, 29/63.

³⁵ A'râf, 7/71.

³⁶ Nahl, 16/2; İsrâ, 17/95; En'âm, 6/111.

³⁷ Mü'min, 40/13; Şûrâ, 42/27.

³⁸ Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Çev. Vahdettin İnce, Kevser Yayınları, İstanbul, 1998, III/10.

derin bir anlaşmazlık içindedirler.”³⁹ âyetinde geçen *nezzele* formu vahiy sürecindeki tedricilik ve sürekliliği yansıttığı için bir başka dile geniş zaman kipiyle çevrilmesi uygun görülmüştür.⁴⁰ “O zikri biz indirdik biz; ve onun koruyucusu da elbette biziz!”⁴¹ âyetindeki *nezzelnâ* fiilinin gramatik yapısı Kur’an’ın belli bir zaman aralığında tedricen vahyedildiğini ima eder.⁴²

Kur’an, Yüce Allah tarafından aşamalı olarak âyet âyet indirilmiştir. Bir âyette “tenzîl”, Kur’an’ın bir sıfatı olup onun indirilişinin tenzîl yoluyla olduğunu ifade eder:⁴³ “O, elbette değerli bir Kur’an’dır, saklı bir kitaptadır, ki ona temizlerden başkası dokunamaz. O, âlemlerin Rabb’inden indirilmiştir.”⁴⁴

“O Kur’an elbette değerli bir elçinin sözüdür. O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! Âlemlerin Rabb’inden indirilmiştir.”⁴⁵ âyetinde, Kur’an’ın hem manasının hem de nazımının Yüce Allah tarafından ceste ceste indirilmiş olduğu açıkça ifade edilmiştir. Kur’an’ın indirilişinin “tenzîl” yoluyla olduğu belirtilmiştir.⁴⁶

Zümer sûresinin birinci âyetinde olduğu gibi, birçok âyette Kur’an “tenzîl” sıfatıyla, yine aynı sûrenin 2. âyetinde olduğu gibi birçok âyette de “inzâl” sıfatıyla nitelenmiştir. Tenzîl, Yüce Allah’ın ilâhî kitabı parça parça, tedricen; inzâl ise bir defada indirmesini anlatır.⁴⁷ “Bu Kitab’ın indirilmesi, aziz ve hikmet sahibi Allah tarafındandır. Biz bu Kitab’ı sana hak ile indirdik; öyleyse sen de dini yalnız kendisine halis kılarak Allah’a kulluk et.”⁴⁸

³⁹ Bakara, 2/176.

⁴⁰ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 47.

⁴¹ Hicr, 15/9.

⁴² Esed, a.g.e., s. 514-515.

⁴³ Ebu’l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizî’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV/457; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, IV/326; el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/464; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IX/414; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’anı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, VIII/3614.

⁴⁴ Vâkıa, 56/77-80.

⁴⁵ Hâkkâ, 69/40-43.

⁴⁶ Fahrreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1997, X/634; Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., VIII/5345.

⁴⁷ er-Râzî, a.g.e., IX/418-419.

⁴⁸ Zümer, 39/1-2.

"Allah, sözün en güzelini, (Kur'an'ın âyetlerini güzellikte) birbirine benzer, ikişerli Kitap halinde indirdi."⁴⁹ âyetinde yer alan "nezzele" fiil kalıbı, ilâhî vahiy sürecinin tedriciliğini, devamlılığını göstermektedir.⁵⁰ İlâhî mesajın "ikişerli Kitap halinde indirilmesi", kıssaların, emir ve yasakların, özendirme ve sakındırmaların, hükümlerin, haberlerin tekrar etmesi anlamına gelir.⁵¹ Kur'an'ın muhtevasıyla ilgili tekrarlar, vahyin tedricî olarak belli zaman aralığında indirilişiyle uyum içerisindedir.

B- Kur'an Değerlerinin Öğretilmesinde Bir Yöntem Olarak "Tenzîl"

Kur'an'da "tenzîl" ifadesinin geçtiği âyetler, tenzîl kelimesinin etimolojik tahlili ve ilgili âyetlere getirilen yorumlar dikkate alındığında, tenzîl ifadesinin eğitimde tedricilik ve öğretimin planlanmasıyla ilişkili olduğu görülür. Kur'an'ın "tenzîl" ifadesiyle dile getirdiği eğitim ve öğretim etkinliğinin, öğretimde tedricilik, aşamalık ilkesiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. "Tenzîl" ifadesiyle, öğrenme yaşantılarının düzenlenmesinde "sıralama" ilkesi, öğrenmenin yerleşmesinde "süre" olgusu, öğretimin planlanmasında "hayâtilik" ilkesine işaret edildiği söylenebilir. "Tenzîl" ifadesinin geçtiği âyetlerin tefsirleri aktarılırken, ilâhî mesajların öğretilmesinde tedriciliğe, "sıralama" ve "hayâtilik" ilkesine, öğrenmesinin yerleşmesinde süre olgusuna nasıl işaret edildiği gösterilecektir.

Yüce Allah bazı âyetlerde "tenzîl"i, ilâhî mesajların gönderiliş yöntemi olarak açıklar. Bazı âyetlerde de, "tenzîl" yöntemini uygulaması için Hz. Muhammed'i yönlendirir, ona rehberlik eder. Bir anlamda, onu eğitim ilkeleri ve eğitimin planlanması alanında yetiştirir. Kur'an Mesajının Hz. Peygamber tarafından insanlara iletildiği dönemde bir kısım inkârcılar, Kur'an'ın parça parça inişini dillerine dolayarak, onun bir defada indirilmesi yönünde sözler söylemişlerdir. Kur'an'da inkârcılara cevap mahiyetinde, ilâhî mesajın "tenzîl" ilkesine göre inmesinin gayeleri, bunun insan doğası ve toplum gerçekliğiyle uyumu tekrar edilir.

⁴⁹ Zümer, 39/23.

⁵⁰ Esed, a.g.e., s. 942.

⁵¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XV/162; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, VI/118.

1- Yüce Allah'ın "Tenzîl"i Vahyin Gönderiliş Yöntemi Olarak Belirlenmesi

Yüce Allah, "rab" sıfatının tecellisi olarak kullarını terbiye derken, "hikmet" sıfatının tecellisiyle onların fitratına uygun bir eğitim yöntemi izlemiş ve önermiştir. Hz. Muhammed'e indirdiği vahiyleri, planlı ve aşamalı bir yöntem izleyerek tevhîl ilkeleri doğrultusunda bir toplum inşa edecek tarzda yirmüç küsur yıla yayarak indirmiştir. İnsanların vahyi öğrenebilmeleri, benimseyip içselleştirebilmeleri, vahiy doğrultusunda tutum ve davranış geliştirebilmeleri, eski inanç ve geleneklerinden uzaklaşabilmeleri için mesajlarını bir plan dahilinde, eğitimin "sıralama", "süre", "hayatilik" gibi ilkelerine uygun olarak göndermiştir.

Kur'an, diğer adıyla "Furkân", insanları uyarmak yani doğru inanç ve davranış kalıplarını öğretmek amacıyla gönderilmiştir. Kur'an'ı gönderen Yüce Allah, yarattığı her varlık ve olaya bir düzen vermiş, ölçü takdir etmiştir. Bu ölçülülük ve düzen ilkesi Kur'an'ın insanlara gönderiliş ve sunulmuş aşamasında da kendini gösterir. Yüce Allah, Kur'an'ı insanlara bir yöntem ve plan dahilinde belli bir zaman sürecine yayarak göndermiştir. Bu gerçeklik Kur'an'da sıklıkla *nezzele* formuyla anlatılırken, Furkân sûresinde "Furkân" ve "nezzele" formu yan yana getirilerek izah edilmiştir. Hem *Furkân* hem de *nezzele* kelimeleri yan yana getirilerek Kur'an'ın belli zaman dilimlerine yayılarak insanlara öğretildiğini, benimsetildiğini anlatır. Bu iki kelime Kur'an'ın sadece zihinsel süreçlerle sınırlı olan bir bilgi kitabı değil, insanlara bir yaşam biçimi sunan ilâhî mesajlar bütünü olduğunu gösterir. İlâhî mesajların insan benliğine bütünüyle yerleşmesi de, doğal olarak zamana ihtiyaç gösterir. İşte *Furkân* ve *nezzele* ifadeleri ilâhî değerlerin insanlara öğretilip benimsetileceği süreç ve planlamayı dile getirir:

*"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkân'ı indiren, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan, hiç evlat edinmeyen, mülkünde ortağı bulunmayan ve her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mahlûkatın mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir."*⁵²

Furkân, iki şey arasında fark bulunduğunu ifade eden bir isimdir. Bu âyette Kur'an'a "furkân" isminin verilmesi iki şekilde açıklanmıştır. Birincisi, Kur'an'ın hak ile batılı, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, hayır ile şerri, sevap ile günahı, helâl ile haramı birbirinden ayırmasıdır. İkinci izah ise, Kur'an âyetleri birden nâzil olmayıp birbirinden farklı zamanlarda, ayrı ayrı, bölüm bölüm, gelişen olayları hedef alarak yirmi üç senede gönderildiği için "furkân" nitele-

---

⁵² Furkân, 25/1-2.

mesi yapılmıştır. Her iki anlam da Kur'an'ın belirgin özelliklerindedir. Furkân'ın tenzîl edilmesinin amacı ise, insanları ve cinleri uyarmaktır.⁵³

Tenzîl olgusu, Kur'an mesajının tamamının sunulmuş sürecinin yaklaşık yirmi üç yıl gibi bir zamana yayılan, putperest bir toplumdaki tevhit inancına mensup bir toplum yaratabilmek için ihtiyaç duyulan bir eğitim sürecinin planlanmasını dile getirir. Ayrıca yirmi üç yıllık süreçte hangi konunun hangi zaman diliminde sunulacağını karara bağlar. Bütün bunlar gösteriyor ki, Kur'an'ı gönderen kaynak, öğrenmenin yerleşmesi için gerekli olan "süre" olgusunu dikkate almıştır.

Nezzele kelimesi, tekrar, birçok kez olma gibi anlamları içerir. Âyette geçen, "nezzele'l-furkân", ifadesinde *nezzele* kelimesi, farklı / aralıklarla, birçok defa vahiy indirmeye işaret ederken, *enzele* fiiliyle toptan indirilme kastedilir. Burada, bir kerede, toptan inen önceki kitaplardan farklı olarak, Kur'an'ın parça parça, bölüm bölüm, sûre sûre, bir hükmün indirilişinden sonra başka bir hüküm indirilişi şeklinde gönderildiği açıklanmaktadır. *Nezzele* fiil formu her zaman için yöntemde tedricilik nüansı taşır.⁵⁴

Âyette geçen "Furkân" kelimesinin ihtiva ettiği "pasajlara bölünüp peyderpey indirilme" anlamı, yine bu âyetteki tekrar ve çokluk ifade eden *nezzele* formu tarafından desteklenmektedir.⁵⁵

Kur'an'ın tedricî, indirilişini anlatan âyetlere (76/23) müfessirler genellikle bu tarz indirilişin hikmetleri açısından yaklaşmışlardır. Kur'an'ın bölüm bölüm indirilişinin hikmetlerini belirlerken genellikle Kur'an'ın verdiği ipuçlarından hareket etmişlerdir. Müfessirlerin ortaya koyduğu yaklaşımlardan hareket-

⁵³ Ebû Câfer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîril-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980, XVIII/136; ez-Zemahşerî, a.g.e., III/255; er-Râzî, a.g.e., VIII/429; Alâuddîn Ali ibn Muhammed İbn İbrahim el-Hâzin, *Lübâbu't-Te'vîl fi Maâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, Beyrut, 1995, IV/454; Ebussuûd Muhammed İbn Muhammed el-Îmâdî, *İrşâdu'l-akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, VI/200; el-Beyzâvî, a.g.e., II/135; el-Kâsimî, a.g.e., V/334; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîfî, *Azvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, VI/5; el-Merâğî, VI/386; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XIX/9; Mehmed Vehbi, *Hulâsât-ül-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1979, IX/3781-3782; Bilmen, a.g.e., V/2393; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, tsz., VIII/4273-4274.

⁵⁴ er-Râzî, a.g.e., VIII/429; Îmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, III/320; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, III/513; Esed, a.g.e., s. 726; Yazır, a.g.e., V/3561.

⁵⁵ M. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınları, Ankara, 2006, I/325.

le, Kur'an'ın bölüm bölüm indirilişinin esprisini üç temel başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan ilki bilişsel süreçlerle ilgilidir. Kur'an'ın bölüm bölüm indirilmesi, onun öğrenilmesini, ezberlenmesini, anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. İkincisi, inanç, davranış geliştirmekle ilgilidir. İnsanlar Kur'an'ın ilkeleri doğrultusunda inanç ve davranış geliştirmek için ihtiyaç duydukları zaman aralığını ve planlamayı, vahyin tedriciliği sayesinde elde edebilmişlerdir. Üçüncüsü ise, aralıklı olarak gelen vahiy müjdeleri sayesinde moral ve manevî gücü diri ve yüksek tutmaktır.

Nezzele, ilâhî âlemle beşerî âlem arasındaki eğitim içerikli ilişkiyi anlatan Kur'an ifadelerinden birisidir. Burada eğitici birinci derecede Allah'tır. Allah, insanları eğitirken, onların doğasına uygun bir yol izlemeyi dilemiştir. İnsanları doğru yola ulaştırmak için gönderdiği mesajları, tedrici bir yolla iletmek istemiştir. Kur'an'ın topluca indirildiğini "enzele" fiil formuyla anlatan âyetler de vardır. Müfessirler Kur'an'ın topluca indirilişiyle ilgili yorumlarında, vahyin insana indirilişinin değil, metafizik âlemde bir konumda bulundurulmasının anlatıldığını söylerler. Kur'an vahyinin Hz. Peygambere, dolayısıyla da insanlara bilfiil indirilmesi tedrici yolla, bölüm bölüm gerçekleşmiştir:

*"Sana Kitab'ı gerçek ile ve kendinden öncekini doğrulayıcı olarak indirdi, Tevrât ve İncil'i de indirmişti."*⁵⁶

Yüce Allah Kur'an'ı Hz. Peygambere, önceki kitapları –özellikle Tevrat ve İncil'i- tasdik edici ve ilâhî gerçekleri içeren, açıklayan bir kitap olarak tedricen / peyderpey, safha safha, âyet âyet, sûre sûre indirmiştir. Kur'an bölüm bölüm indirildiği için burada vahyin gönderilişi, "tef'îl" kalıbıyla, azar azar, yavaş yavaş, tekrar tekrar indirme anlamına gelen "tenzîl" kelimesiyle dile getirilmiştir. Tevrat'ın Hz. Mûsa'ya, İncil'in Hz. İsa'ya indirilmesinin ise topluca bir kerede olduğu söylenir.⁵⁷ Bu yüzden Tevrat ve İncil'in indirilmesi Kur'an'da *enzele* kalıbıyla ifade edilir. Bu kitapların hepsinin indiriliş amacı insanları doğruya ulaştırmaktır. İnsanlara düşen görev Allah'ın kitaplarını kabul etmektir.⁵⁸

⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/3.

⁵⁷ Said Havva, Tevrat'ın indirilişinin araştırılıp değerlendirilmeye muhtaç olduğunu söyler. Tevrat'ın sadece Levhalar halinde gelen vahiylerden ibaret olması halinde bir defada gelmiş olabileceğini, bunların dışında Tevrat vahiyleri varsa, konunun tartışmayı gerektirdiğini söyler. (Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1990, II/253-254)

⁵⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e., I/330-331; er-Râzî, a.g.e., III/130; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, I/395; en-Nesefî, a.g.e., I/220-221; el-Beyzâvî, a.g.e., I/148; Celalüddin Muhammed İbn Ahmed el-Mahallî, Cela-

Âl-i İmran üçüncü âyetin hemen ardından gelen dördüncü âyette Kur'an'ın indirilişi "enzele" kalıbıyla anlatılır. *Enzele* kalıbı Kur'an'ın topluca / birden indirilmesi için kullanılan bir kelimedir. Bununla, Kur'an'ın Ramazan ayında, Kadir gecesinde Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına bir kerede, topluca indirilmesi kastedilir. *Tenzîl* ise, Kur'an'ın buradan dünya'ya, Hz. Peygamber'e durum ve ihtiyaçlara göre indirilmesini anlatır. Bundan da anlaşılacağına göre Kur'an'ın *inzâl* ve *tenzîl* olmak üzere iki tür indirilişi söz konusudur.⁵⁹

Bu âyetteki "indirme" ihsan etmek, vermek, bağışlamak anlamlarını ifade eder. İçerdiği, öğretmek, bildirmek, göndermek, bahşetmek, vermek manalarıyla "nezzele" kelimesi, eğitim içerikli ilâhî âlemlerle beşerî âlemi birbirine bağlayan eylemi ifade eder.⁶⁰

Müfessirler, Kur'an'ın bölüm bölüm indirilişini nüzül süreci boyunca gelişen olaylar ve ortam koşulları ile ilişkilendirmişlerdir. Vahyin salt bir bilgi olmadığına, onun insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönderilen değerler manzumesi olduğuna işaret etmişlerdir. Kur'an'dan indirilen her bir bölüm insanların o an için ihtiyaç duydukları bir sorunu gidermiş, ortaya çıkan herhangi bir olayda insanlara yol göstermiştir:

*"Ey insanlar, Allah'a, Elçisine, Elçisine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirmiş bulunduğu Kitab'a inanın. Kim Allah'ı meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür."*⁶¹

Âyette, mü'minlerden, Allah'a, peygamberine ve peygamberine âyet âyet, kısım kısım, safha safha, vakit vakit indirdiği (tenzîl ettiği) kitaba, ilâhî söze, daha önce indirdiği kitaplara iman etmeleri istenmektedir. Bu âyette, bir defada indirilen diğer kitaplar için *enzele* kelimesi, yirmi üç yıl boyunca, gelişen

---

lüddin Abdurrahman İbn Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kalem, Kahire, 1966, s. 54; el-Hâzin, a.g.e., I/410; Ebû Muhammed el-Hüseyn İbn Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, Beyrut, 1995, I/410; Ebussuûd, a.g.e., II/4; İsmâil Hakkı el-Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389 h., II/3; el-Merâğî, a.g.e., I/452; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Suhûn lî'n-Neşr ve't-Tenvîr, Tunus, 1990, III/148; Havva, a.g.e., II/253; Esed, a.g.e., s. 88-89; Yazır, a.g.e., I/1020; Bilmen, a.g.e., I/320; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1992, I/81; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, II/8; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, III/461.

⁵⁹ eş-Şevkânî, a.g.e., I/395; el-Bursevî, a.g.e., II/3.

⁶⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III/461.

⁶¹ Nisâ, 4/136.

olaylara, insanların dünya ve âhîret ihtiyaçlarına bağlı olarak kısım kısım indirilen Kur'an vahyi için ise *nezzele* kelimesi kullanılmıştır.⁶²

Kur'an öğretileri doğrultusunda bir toplumun oluşturulması, yetiştirilmesi, Kur'an'ın iniş süreciyle doğru orantılı olarak ortalama yirmi üç yıl sürmüştür. Kur'an'ın eğitim sürecine konu olan değerlerin bilgisinin öğretimi ve bu değerlerin insanlara kazandırılması belli yöntem ve ilkelere uygun olarak gerçekleşmiştir. Bu ilkelerden birisinin "hayâtilik" olduğunu söyleyebiliriz. Vahyin indiriliş sürecinde ilâhî değerler, "hayâtilik" ilkesine göre insanlara öğretilmeye ve benimsetilmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle, indirilen âyetler, gelişen olaylara, insanların o anki ihtiyaç ve sorunlarına uygun tarzda iletilmiştir.

Kur'an'ın insanlara gönderiliş amacı belli bir konuda değil, her alanda ilke olarak insanları bilgilendirmek ve onlara rehberlik etmektir; ilâhî iyiliği, bağıışı, rahmet ve müjdeyi onlara ulaştırmaktır. İnsanların bütün bunları bir anda öğrenmeleri ve özümsemeleri mümkün değildir. Bu yüzden Yüce Allah, mesajlarını belirli aralıklarla, zamana yayarak, bir plan dahilinde iletmeyi dilemiştir:

"Her ümmet içinde, kendi aralarından, aleyhlerine bir şahit getireceğimiz gün, seni de bunların aleyhine şahit getirmiş olacağız. Sana bu Kitab'ı, her şeyi açıklayan ve Müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik."⁶³ Âyette geçen *nezzelnâ* ifadesi özel gramatik bir kalıp olup Kur'an'da sık sık, vahyin bir seferde değil, belli bir zaman aralığı içinde adım adım indirildiğini ifade eder. Yüce Allah, Kur'an'ı her şeyi açık bir şekilde açıklamak, bir yol gösterici, rahmet ve mü'minlere müjde olmak üzere ceste ceste indirmiştir.⁶⁴

Bazı âyetlerde Kur'an'ın tenzîlinin hikmetlerinden açıkça bahsedilir. Bunlardan birisinde Kur'an'ın bölüm bölüm indirilmesinin amaçları, "inanırları sağlamlaştırmak", "Müslümanlara yol göstermek ve onları müjdelemek" olarak açıklanır. Bu ifadelerin açılımlarına baktığımızda, Kur'an'ın gönderilmesinin planlı, programlı ve belli ilke ve yöntemlere uygun şekilde gerçekleştirildiğini farkedebiliriz. İlâhî bilgilerin gönderilişinde toplumun ihtiyaçlarının, muhatapların

⁶² ez-Zemahşerî, a.g.e., I/564; er-Râzî, a.g.e., IV/243-244; İbn Kesîr, a.g.e., I/579; en-Nesefî, a.g.e., I/373; ez-Zuhaylî, a.g.e., V/314; Esed, a.g.e., s. 171; Yazır, a.g.e., III/1496; Çantay, a.g.e., I/146.

⁶³ Nahl, 16/89.

⁶⁴ Esed, a.g.e., s. 548; Yazır, a.g.e., V/3116.

düzey ve koşullarının dikkate alındığını, gönderilecek bilgilerin sırasının, düzenlenmesinin, zamanlamasının en iyi şekilde yapıldığını gözlemleriz:

*"Biz bir âyetin yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman Allah ne indirdiğini bilirken "Sen Allah'a iftira ediyorsun (bu sözleri kendin uydurup Allah'a atıyorsun) derler. Hayır, onların çokları bilmiyorlar. De ki: "İnananları sağlamlaştırmak ve Müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrâil) Rabb'inden hak ve hikmet gereğince indirdi."*⁶⁵

Âyette "nezzelehû" ifadesi, Kur'an'ın bölüm bölüm gelişen olaylara, ortaya çıkan ihtiyaçlara bağlı olarak indirildiğini anlatır. Bu yolun izlenmesinin amacı, mü'minlerin inançlarındaki kesinliği, kalplerindeki yatışkanlığı artırmak, onları doğruya yönlendirmek, karşılaşılabilecek iyiliklerle müjdelemektir.⁶⁶

Kur'an'da emirler parça parça indirildiği için, bir emri açıklayan emirden sonra başka bir emir indirilirdi. Örneğin, içki ve zina yasağı gibi emirler, yıllarca birbiri ardınca gelen emirlerden oluşmuşlardı.⁶⁷ Kur'an, temel konuların sunulmasını belli bir sıraya koyduğu gibi, belli bir konunun öğretilmesinde de belli bir sıralamayı takip eden evreler oluşturmuştur. Bu durum, Kur'an'ın mesajlarını bir program dahilinde sunduğunu, bu programda "sıralama ilkesi"nin dikkate alındığını göstermektedir.

İçki ve zinâ yasağı gibi emirler, kolaydan zora doğru art arda gelen bir sıralama ile sunulmuştur. İçkiyi bırakma alışkanlığını kazandırmak için, hazırlık türünden basit eylemlerin ardından, yeterli alıştırmalar yapılmış ve son aşamada yasaklama kararı verilmiştir. Bu eğitsel uygulama günümüzde küçük adımlar ilkesini esas alan programlı eğitim faaliyetlerine benzetilmektedir.

Yüce Allah'ın vahyi parça parça göndermesinin hikmetlerinden birisi insan aklının ve kavrama kapasitesinin sınırlı olması, meseleleri bir anda, bir kerede anlayamamasıdır. Bu yüzden Yüce Allah vahyi Cebrail aracılığıyla parça parça göndermiştir. İnsanların bir meseleyi kabiliyet ve kapasitelerine göre kavrayıp bilgi ve inançlarını sağlamlaştırabilmeleri için safha safha indirmiştir. İlâhî gerçekler arka arkaya gelmeye devam etmiş, böylece imanları git gide güçlenmiştir. Kur'an, yavaş yavaş konuların ayrıntılarına girmiş, değişik metot-

---

⁶⁵ Nahl, 16/101-102.

⁶⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., II/610; el-Beyzâvî, a.g.e., I/557; ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV/234.

⁶⁷ el-Mevdudî, a.g.e., III/54.

lar izlemiştir. Âyette geçen “İnananları sağlamlaştırmak” ifadesi bu hikmeti anlatır.⁶⁸

Dinî inanç herkeste bir anda güçlü ve sarsılmaz bir yapıda ortaya çıkmaz. İnanç, sürekli olarak, belli aralıklarla desteklenmeye, pekiştirilmeye ihtiyaç duyan psikolojik bir olgudur. İmanın sağlamlığı ve sarsılmazlığı, belli aralıklarla pekiştirilmeye ihtiyaç duyar. İşte vahyin tenzîli sürecinde belli aralıklarla gelen ilâhî âyetler, Allah’a ve onun mesajlarına olan imanı sürekli olarak takviye etmiştir. İmanı her zaman ve zeminde diri, canlı ve bilinç düzeyinde tutmuştur.

Kur’an’ın parça parça indirilmesinin hikmetlerinden bir diğeri, ona tabi olan Müslümanların İslâm’ın tebliği için gerekli talimatı alabilmeleri ve ihtiyaç duydukları anda, tam zamanında çözümler sunmasıdır. Âyette geçen “Müslümanlara yol gösterici olmak” ifadesi, burada sözünü ettiğimiz hikmete işaret eder.⁶⁹

Kur’an’ın Müslümanlara yol gösterici olması, genel manada değerlendirilebileceği gibi, Kur’an’ın tenzili ile de ilişkilendirilebilir. Nitekim bu âyetler de (16/101-102) vahyin bölüm bölüm indirilişiyle ilişkilidir. Vahyin her bir bölümünün, gönderildiği dönemin ve ortamın koşullarına uygun bir içeriği / konuyu ihtiva etmesi, insanların doğrudan o an içinde buldukları sorunları ve ihtiyaçları konu edinmesi, “Kur’an’ın Müslümanlara yol gösterici olması” bağlamında değerlendirilebilir. Vahyin indiriliş evrelerini bir eğitim süreci olarak düşündüğümüzde, hangi konunun ne zaman öğretileceği ve benimsetileceği meselesinde, günlük yaşamın ihtiyaç ve zorunluluklarının belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, günümüzde öğretim planlaması yapılırken riâyet edilen ilkelerin başında gelen “hayâtîlik” ilkesiyle izah edilmektedir.

Kur’an’ın bir defada, bütün halinde indirilmemesinin bir diğer hikmeti de, sıkıntı ve engellemelerle karşılaşan mü’minlere ihtiyaç duydukları cesaret ve müjdenin tekrar tekrar verilmesidir. Ayette geçen, “müjde olmak üzere” ifadesi bu üçüncü hikmeti ima eder.⁷⁰ Müjde; kaygı yerine güven ve iç huzurunu, üzüntü yerine sevinç ve neşeyi, tereddüt yerine kendinden emin olmayı, sıkıntı yerine rahatlamayı getirir. Aşamalı olarak, bölüm bölüm gönderilen Kur’an âyetleri de mü’minler için birer müjde olmuştur. İnen her bir âyet ya da âyet

⁶⁸ el-Mevdudî, a.g.e., III/55; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fi Tefşîri Kelâmi’l-Mennân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 401.

⁶⁹ el-Mevdudî, a.g.e., III/55.

⁷⁰ el-Mevdudî, a.g.e., III/55.

gurubu, onlara psikolojik destek sağlamıştır. Mü'minler, inkârcıların her türlü baskısı karşısında, korku, kaygı, endişe, sıkıntı, üzüntü yaşadıklarında, belli aralıklarla inen âyetler bir müjde gibi, manevî şifa gibi onların kalplerini tedavi etmiştir. Mü'minlerin yaşamış olduğu kaygılara belli aralıklarla müdahale etmiş, yeni indirdiği âyetlerle destek sağlamış, böylece onların korkularıyla başa çıkabilmelerine yardım etmiştir.

Vahyin "yünezzilü" fiil formuyla imâ ettiği tedrici inişi, Yüce Allah'ın planıyla uyum içerisindedir. Allah, emir ve tavsiyelerini bir plana göre insana tedrici olarak indirmiş, insanlığın zihinsel ve toplumsal gelişme düzeyine göre bir buyruğu başka bir buyrukla değiştirmiş ve bütün bu süreci Kur'an mesajıyla zirveye taşımıştır.⁷¹

Kur'an, bireysel ve toplumsal değişimi gerçekleştirmek için uyguladığı eğitim sürecinde, mesajlarını arka arkaya göndermiş, bir mesajın öğrenilip yerleşmesinin ardından yenisini getirmiştir. Çoğu tutum ve davranışların ıslahunda basitten karmaşığa, temel bilgilerden ayrıntılara doğru giden aşamalardan geçilmesini öngörmüştür.

Bir âyette Yüce Allah, bölüm bölüm indirilen âyetlerin mü'minler üzerinde oluşturduğu etkiden bahsetmiştir. Buna göre belli bir program dahilinde, belli bir sıra ve düzene göre indirilen âyetler, mü'minlerin inanç yapılarında sürekli bir güçlenme, dirilik ve uyanıklık meydana getirmiş; onların tutum ve davranışlarını ilâhî değerlere uygun bir şekle getirmiş, ıslah etmiştir. Âyette sözü edilen inanç ve davranış eğitimi, zamana yayılarak, planlı bir şekilde, bölümler halinde gönderilen ilâhî mesajlar sayesinde gerçekleşmiştir:

*"Biz Kur'an'dan mü'minlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. Ama bu, zalimlerin zıyanını artırmaktan başka bir katkıda bulunmaz."*⁷²

Yüce Allah, her biri mü'minlere şifa ve rahmet olacak şeyleri peyderpey indirmiştir. Kur'an'dan mü'minlere indirilen her bir şey, onların imanlarını güçlendirmiş, dinî yaşantılarını iyileştirmiştir. "Ve nünezzilü mine'l-Kur'ani", ifadesindeki "min" teb'iz yani bir şeyin kısmını belirtmek içindir. Dolayısıyla burada Kur'an'dan kısım kısım indirilen âyetlerin mü'minlere kazandırdıklarına, bunların her birinin şifa oluşuna işaret edilmektedir.⁷³

---

⁷¹ Esed, a.g.e., s. 551.

⁷² İsrâ, 17/82.

⁷³ ez-Zemahşerî, a.g.e., II/662; el-Kurtubî, a.g.e., IX/205; ez-Zuhaylî, a.g.e., XV/149; Çantay, a.g.e., II/524.

Kur'an muhataplarına sadece bilgi vermez, aynı zamanda onların duygu ve düşünce dünyalarına müdahale eder, tutum ve davranışlarına şekil verir. Kur'an, ilâhî mesaja muhatap olan insanlar arasında Allah'a saygı ve itaatla yönelen, ilâhî mesajı bir yaşam biçimi olarak kabul eden, ondan öğüt alan kimselerin bulunduğu açıklar. Sonra bu durumu Kur'an'ın tenzîli ile yani bölüm bölüm indirilişiyle ilişkilendirir:

*"Tâ, Hâ. "Ey Muhammed, biz bu Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik. Ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olarak indirdik. O, yeri ve yüce gökleri yaratan tarafından azar azar indirilmiştir."*⁷⁴ Kur'an Allah'tan korkacak, saygı duyacak kimselere bir öğüt olarak tedricen, "nüzzile tenzilen" (tenzîl tarzında) indirilmiştir.⁷⁵

Kur'an'ın tenzîli, Yüce Allah'ın rahmân ve rahîm sıfatlarının, kullarına olan şefkat ve merhametinin bir yansımasıdır. Yüce Allah hem yol gösterici mesajlarını indirmek suretiyle hem de bunları tedrici olarak göndermek suretiyle kullarına olan merhamet ve sevgisini göstermiştir. Mesajlarını tedrici yolla indirerek, kolaylıkla anlaşılmasına ve içselleştirilmesine fırsat ve imkân sağlamıştır. Böylece insanlara olan şefkat ve iyiliğini ortaya koymuştur:

*"Hâ mîm. "Bu, Rahmân ve Rahîm'den indirilmiştir. Bilen bir toplum için âyetleri açıklanmış, Arapça okunan bir Kitap'tır."*⁷⁶ Kur'an'ın inzâl edilmesinin anlamı, Yüce Allah'ın Kitab'ı Levh-i Mahfûz'da yazması ve bunun muhafazasını Cebrâîl'e emretmesidir. Daha sonra Cebrâîl'in, bu kitabı Hz. Muhammed'e indirip ulaştırması *tenzîl* diye adlandırılır.⁷⁷ Kur'an'ın *tenzîl*'i bütün insanlığa ve özel olarak da iman eden kimselere bir rahmettir.⁷⁸

Kur'an'ın muhtevası boş ve anlamsız şeyler içermekten uzaktır, aksine o büyük gayelere ve hikmetlere yönelik olarak gönderilmiştir. Kur'an'ı tenzîl suretinde indiren "hüküm" ve "hikmet" sahibi olan Allah'tır. O'nun gönderdiği Kur'an, ilâhî hükümleri yani değerleri ve ilkeleri, büyük hikmetleri yani amaç ve gayeleri içermektedir: *"Ne önünden ne de arkasından onu boşa çıkaracak bir söz*

⁷⁴ Tâhâ, 20/1-4.

⁷⁵ er-Râzî, a.g.e., VIII/7; el-Merâğî, a.g.e., VI/80-81; ez-Zuhaylî, a.g.e., XVI/180; Yazır, a.g.e., V/3318; Çantay, a.g.e., II/564.

⁷⁶ Fussilet, 41/1-3.

⁷⁷ er-Râzî, a.g.e., IX/537.

⁷⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1997, V/3108.

gelmez. O, hüküm ve hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir."⁷⁹ Kur'an, hikmet sahibi Yüce Allah tarafından insanların işlerini yoluna koymak için "tenzîl" edilmiştir.⁸⁰

2- Tenzîl Yönteminin Uygulayıcısı Olarak Hz. Muhammed

Yüce Allah, vahyin tebliğcisi, öğretici konumundaki Hz. Muhammed'i programlı ve aşamalı bir eğitim yöntemi izlemesi konusunda eğitmiştir. Bir tebliğci, eğitimci olarak görevlendirdiği Hz. Muhammed'e eğitimin en temel yöntemlerini öğretmiş ve bu yöntemleri uygulamasını ondan istemiştir.

Yüce Allah bir âyette (76/23) Kur'an'ın bölüm bölüm indirilişini sabır olgusuyla ilişkilendirmiştir. Burada sabretmesi istenen kişi, ilâhî mesajları insanlara ileten Hz. Peygamber'dir. Her insan gibi o da getirdiği mesajların insanlar tarafından bir an önce kabul edilip hayata geçirilmesini istemektedir. Oysa Allah Hz. Peygamberden sabretmesini isteyerek, insanlara yeterli zamanı tanımasını, bireylerin ve toplumların değişiminin zaman alacağını ve değişimin tedrici surette gerçekleşebileceğini vurgulamaktadır. Böylece Yüce Allah, toplumu eğiten bir eğitimcinin hangi yöntemlere uyması gerektiğine işaret etmektedir. Yine aynı âyette (76/23) Yüce Allah, vahyin tedrici olarak indirilişini Kendi'ne nisbet etmiştir. Bu da gösteriyor ki, tedricilik, ilâhî bir eğitim yöntemidir. İnsan doğasını tedrici yönetime uygun olarak yaratan ve bu yöntemi bizzat uygulayan, Allah'ın Kendi'sidir:

*"Resûlüm! Biz, Kur'an'ı sana peyderpey indirdik. Artık Rabbinin hükmüne boyun eğip sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut hiçbir nanköre boyun eğme."*⁸¹

Yüce Allah bu âyette "innâ" (muhakkak biz) zamirinden sonra tekrar "nahnu" (biz) zamirini getirerek Kur'an'ın indirilişini zihinlerde ve kalplerde pekiştirmek istemiştir. Onun Kendi'si tarafından indirildiğini tekrar tekrar pekiştirmiştir. Âyette "nezzelnâ" ifadesinin kullanımı tercih edilerek, Kur'an'ın parça parça indirilişinin hikmete uygun, doğru ve yerinde bir uygulama olduğu düşüncesinin de peygamberin gönlüne yerleştirilmesi amaçlanmıştır.⁸²

Tenzîlin, ilâhî mesajların insanlara nasıl öğretildiği ve benimsetildiği bir eğitim programı olduğunu düşünecek olursak, bu programın hazırlayıcısının, düzenleyicisinin Yüce Allah olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'da tenzîl adı veri-

---

⁷⁹ Fussilet, 41/158.

⁸⁰ el-Kâsimî, a.g.e., VI/158.

⁸¹ İnsan, 76/23.

⁸² İbn Âşûr, XIV/402-403; Havva, XV/498-499.

len ve ilâhî bilgilerin öğretilmesini amaç edinen eğitim programının ilk uygulayıcı ise Hz. Muhammed olmuştur. Hz. Muhammed ilâhî eğitim programını insanlara uygulayan ilk eğitimcidir. O, Kur'an'ın değerler eğitimini gelişigüzel değil, tenzîl adı verilen bir programa uygun olarak gerçekleştirmiştir. Yüce Allah, Peygamberini yani eğitimcisini, öncelikle bir öğretim programına uygun olarak faaliyet göstermesi gerektiğine inandırmış, sonra da bu programa uygun olarak faaliyet gösterebilmesi için ona rehberlik etmiştir.

Kuşkusuz Kur'an'ı Hz. Peygambere parça parça, ceste ceste, vakit vakit indiren Yüce Allah'tır. Bu âyette vahyin tedriciliği "nezzelnâ" fiil kalıbında ifadesini bulmaktadır. Kur'an'ın bir bütün halinde değil, yirmi üç yıla yakın bir süre içerisinde parça parça gönderilmesinin birçok hikmetleri vardır. Bu âyetin içinde yer aldığı pasaj dikkate alındığında ilk akla gelen hikmetler şunlardır: Kur'an'ın parça parça indirilmesinin hikmeti, insanlara sorumlu oldukları teşvik ve sakındırmaları hatırlatmak, müslümanların günlük sorunlarını çözüme kavuşturmak, içinde buldukları koşullara uygun tavsiyelerde bulunmak, maruz kaldıkları sıkıntıları hafifletmek, onlara moral ve teselli sağlamak, Allah'a olan imanlarını sağlamlaştırıp artırmaktır. Örneğin bu hikmete bağlı olarak savaşa izin veren vahiy Müslümanların beklentisinden daha geç gelmiştir. Tenzîl'in amacı, özellikle de inkârcıların Kur'an'ı büyü ve kehanet gibi nitelemeleri karşısında peygamberin kalbini kararlı kılmak, rahatlatmak, oluşan olumsuz duyguları gidermektir. Kur'an'ın kolay ve doğru bir şekilde öğrenilmesini, anlaşılmasını, ezberlenmesini⁸³ ve benliklerde iyice yerleşmesini temin etmektir.⁸⁴

⁸³ Hz. Peygamber kısım kısım indirilen âyetleri yine aynı süreç içerisinde kısım kısım öğretmiştir. Kur'an'ın bölüm bölüm indirilmesi Müslümanlar için Kur'an'ın ezberlenmesini, anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle Kur'an'ın ilk muhataplarının genelini okuma yazma bilmeyişi bu kolaylaştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Eğer Kur'an birden indirilseydi, insanlar onu ezberlemekten aciz, öğrenip anlamaktan yoksun kalacaklardı. Kur'an'ın bölüm bölüm inmesi, onun ezberlenmesine, manalarının kolaylıkla anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Âyet ya da âyet gurupları halinde gönderilen Kur'an, sahabeler tarafından ezberlenmiş ve manaları içselleştirilmiştir. (Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1992, s. 111; Muhammed Ali Sâbûnî, *Kur'an İlimleri*, Çev. Zeynel Abidin Tathlıoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 52; Osman Keskiöğlu, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1987, s. 63)

⁸⁴ Bkz., ez-Zemahşerî, a.g.e., IV/661; er-Râzî, a.g.e., X/758; el-Kurtubî, a.g.e., XIX/97; eş-Şevkânî, a.g.e., V/440; el-Hâzin, a.g.e., VI/34; el-Beyzâvî, a.g.e., II/554; Ebussuûd, a.g.e., IX/75; el-Bursevî, X/277; el-Merâğî, a.g.e., X/285; ez-Zuhaylî, a.g.e., XXIX/304; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, V/488; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., III/496; el-Mevdudî, a.g.e., VI/519; Esed, a.g.e., s. 1218; Bilmen, a.g.e., VIII/3924; Çantay, III/1127; Ateş, X/249; Yıldırım, a.g.e.,

Müfessirler, Kur'an'ın tenzilinın amaçları arasında, başta Hz. Peygamber olmak üzere ona tâbi olan Müslümanların sıkıntılarını hafifletmek, üzüntülerini gidermek gibi psikolojik destek sağlayan hususlara dikkat çekerler. Özellikle İslâmî tebliğin Mekke aşamasında Hz. Peygamber ve Müslümanlar fiilî ve psikolojik baskı altına alındılar. Doğal olarak bu baskılar, kaygı, endişe, korku, üzüntü gibi duygu durumlarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Yüce Allah, belli aralıklarla indirdiği âyetler aracılığıyla, mü'minlere sürekli güven telkin etti, onlarda kaygı ve korku oluşturan durumları her defasında büyümeden söndürdü.

Müfessirlerin yorumlarına baktığımızda, tenzîlin hikmetleri arasında, Müslümanların günlük sorunlarını çözüme kavuşturmak, içinde buldukları koşullara uygun tavsiye ve yönlendirmelerde bulunmak gibi hususları saydıklarını görürüz. Bu durumda şu tespitite bulunulabilir: Vahyin bölüm bölüm indirilmesi, insanların ilâhî ilkeler doğrultusunda planlı bir eğitime tabi tutulduğunu ve bu öğretimin planlaması yapılırken "hayâtilik" ilkesine riâyet edildiğini gösterir.

Müfessirler, tenzîl olgusunun izahını yaparken, bu durumu vahyin vakit vakit indirilmesi şeklinde gerçekleştirdiğini açıklamışlardır. Böylece tenzîl etkinliğinde "süre" olgusuna dikkat çekmişlerdir. *Tenzîl*'in amacı, belli hedeflere yönelik olarak, belli bir gelişimin sağlanmasıdır. Bunun için de, belli bir zaman sürecinde belli sıklıklarla gerçekleştirilen ve belli aralıklarla tekrarlanan öğrenme yaşantılarına ihtiyaç vardır. İşte *tenzîl* olgusu, vahyin öğrenilmesinde ihtiyaç duyulan süreye, konuların sunulduğundaki zaman aralıklarına işaret eder.

Kur'an'ın tedrici olarak indirilişiyle, insanın tedrici olarak gelişmesi ve olgunlaşması esası arasında bir uygunluk vardır. Âyette, (76/23) olgunluğu elde edebilmek için kademeli gelişim seyri göstermek, olumlu sonuçlar elde edebilmek için adım adım ilerlemek gerektiği belirtilmektedir. Kur'an, bu amacı gerçekleştirebilmek için burada "sabır" tavsiye etmekte, acele etmeden, Allah hükmü verinceye kadar beklemeyi önermektedir.⁸⁵

Tenzîl olgusu, vahyin öğretiminde sadece aşamalılığı değil, hangi aşamada ne kadar süre beklemenin gereğini de vurgular. Çünkü yeterli zaman tanımadan aceleyle geçirilen öğrenme aşamaları, eğitimde hedeflenen amaçlara ulaşmayı sağlamayabilir.

XII/6514; Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993, VIII/131.

⁸⁵ Yazır, a.g.e., VIII/5513; Yıldırım, a.g.e., XII/6515.

Bir eğitim programının kusursuz ve iyi planlanması tek başına yeterli değildir. Bunun yanında o programı uygulayabilmek için gerekli teknik eğitimi ve karakter eğitimi almış eğitimcilere ihtiyaç vardır. Her iş gibi bir eğitim programının uygulanması, sabır, kararlılık, azim gibi üstün karakter özellikleri, fedâkârlık ve adanmışlık gibi erdemleri gerektirir. Yüce Allah, “tenzîl” adını verdiği yirmi üç yıllık programın uygulanması için seçtiği Hz. Muhammed’i aynı zamanda kişilik açısından da eğitmiştir. Bu programın uygulayıcısının başta sabır olmak üzere pek çok erdemi taşıması gerektiğini açıklamıştır.

Bazı âyetlerde Kur’an’ın bölüm bölüm, zamana yayılarak, tedrici olarak indirilişi, tekrara varan, pekiştirilmiş bir anlatımla vurgulanır. Bu âyetlerden birisinde (17/106) Kur’an’ın bölüm bölüm parçalara ayrıldığı, bu bölümlerin dura dura okunması gerektiği anlatılır. Ayrıca Kur’an’ın tedrici olarak indirilişi *nezzele* fiili ve *tenzîl* mastarı arka arkaya kullanılarak vurgulu bir şekilde aktarılır. Çoğu âyette Yüce Allah, Kur’an’ı tenzîl yoluyla indirdiğini açıklayarak tedricilik yöntemine vurgu yapar. Burada ayrıca, Hz. Peygamber’den de, Kur’an’ı insanlara ağır ağır okuması istenir. Yüce Allah, sık sık Kendi zâtına nisbet ettiği tenzîl olgusunu yani tedrici mesaj gönderme eylemini, Hz. Peygamber’in de uygulamasını ister:

“Onu, insanlara ağır ağır okuman için okuma parçalarına ayırdık ve onu azar azar indirdik.”⁸⁶

Bu âyet Kur’an’ın inzâl yöntemini ve bu yöntemin amacını açıklamaktadır. Kur’an, zaman ve zeminin öncelikli ihtiyaçlarına göre, hikmete, dünya ve âhiret maslahatının gereklerine uygun olarak, birtakım olayların arka arkaya gelişmesine bağlı olarak yaklaşık yirmi üç yılda, pasajlar halinde bölüm bölüm indirilmiştir.⁸⁷

Vahyin tedrici olarak indirilişinde dikkat çeken en önemli meselelerden birisi, vahyin bölüm bölüm yeni gelişmelere paralel olarak indirilmesidir. Yüce Allah böylece, bireysel ve toplumsal gelişmenin ilâhî irade doğrultusunda şekillenmesini, ortaya çıkan sorunların yine aynı yolla çözülmesini dilemiştir.⁸⁸

Vahyin indiriliş sürecinde, gönderilen vahiy parçalarının gönderildiği zaman, mekân ve olaylarla birebir ilişkisi vardır. Vahiy sürecini, birey ve toplumu eğiten bir program olarak düşünecek olursak, Kur’an’ın izlediği eğitim

⁸⁶ Kehf, 17/106.

⁸⁷ ez-Zuhaylî, a.g.e., XV/185; Bilmen, a.g.e., IV/1926; Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/488.

⁸⁸ Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1996, s. 77.

programının işlevselliğini fark ederiz. Vahiy yoluyla gelen her mesajın gerçek hayatta bir karşılığının olduğunu, insanların belli bir ihtiyacını karşıladığını görürüz.

Kur'an'ın amacı toplumları eğitmek, onlara bir düzen kazandırmaktır. İlâhî düzeni insanlığa en uygun / olgun yöntemlerle öğretmektir. Bu eğitsel yöntemlere uygun olarak Kur'an, toplumun ihtiyaçlarını gözetecek şekilde bölüm bölüm indirilmiştir. Böylece hedeflenen inanç ve davranışların insanlara kazandırılması için uzun bir zaman dilimi tahsis edilmiş, hazırlık aşamasından başlayarak bölüm bölüm sonuç aşamasına kadar devam eden eğitim yöntemi izlenmiştir.⁸⁹

Öğrenme süreci sadece belli bir bilgiyi bilişsel olarak algılamayı değil de, onu benimsemeyi, davranış haline getirmeyi hedefliyorsa, bu tür öğrenme çeşidi uzun zaman gerektirir. Eğer bir toplumu inanç ve davranış açısından yeniden inşa etmek istiyorsak, bu durum yıllar alabilir. Nitekim Yüce Allah, Kur'an ilkeleri doğrultusunda bir toplum inşa edebilmek için yirmi üç yıllık bir gelişim sürecini takdir etmiştir.

Kur'an'ın tutum ve davranış eğitiminde takip ettiği yöntemlerde hazırlıktan sonuca doğru uzanan aşamalara rastlarız. Hazırlık aşamasında mesajlar genellikle basit ve kolay yükümlülüklerden, temel kavramlardan ibarettir. İlerleyen aşamalarda, mesajlar gittikçe karmaşık, zor ve ayrıntılı bir hal alır; temel kavramların yerini ileri düzeyde konular işgal eder.

Kur'an'ın yirmi üç senede, âyet âyet, sûre sûre inmesinin sebebi, âyet âyet bireylerin benliğine, toplumun yaşantısına kazandırılması içindir. İlâhî mesajları, çeliğe su verir gibi, yavaş yavaş ve azar azar mü'minlerin kalplerine indirmek ve âyetler üzerinde dura dura ve özümseyerek okumaktır. Yüce Allah Kur'an'ı insanlar, içindeki gerçek ve doğruları düşünsünler, inceliklerine kolayca vakıf olsunlar, yavaş yavaş, ağır ağır, zamana yayarak okusunlar, kolayca anlayıp ezberlesinler diye bölüm bölüm indirmiştir. İlkelerden ayrıntılı kurallara doğru insanların her türlü ihtiyaç, maslahat ve durumlarının gereklerine uygun olacak şekilde tedricen indirmiştir. İlâhî emirlerin hepsini birden insanlara duyurmak, onlara, kabul edilmesi, yerine getirilmesi zor bir durum olarak gelebilir, hatta nefret uyandırabilir. Yükümlülüklerin yavaş yavaş benliklerde yer etmesi, insanların ilâhî dine yavaş yavaş alıştırmaları için Kur'an birden değil, safha safha gönderilmiştir. İnsanın ruhsal gelişiminin, akıl ve ahlâk olgunluğunun bir gereği olarak, kulların menfaatına uygun düşecek şekilde kısım

---

⁸⁹ Kutub, a.g.e., IV/2253.

kısım nazil olmuştur. Bu bağlamda günümüz Müslümanları, âyetler yeni ini-yormuş gibi gönüllerini Kur'an'a açmalı, ağır ağır manasını anlayarak, anladığı üzerinde düşünerek ve yaşantısında uygulayarak okumalıdır. Kur'an'dan her bir hizip, aşır, hatta âyet bile başlı başına uyarı ve müjde içeren bir tür ders-tir.⁹⁰

Yüce Allah bir yandan Kur'an'ı bölüm bölüm indirdiğini açıklarken, öte yandan Hz. Peygamber'e, onu insanlara ağır ağır okumasını istemiştir. Kur'an'ı insanlara azar azar, yavaş yavaş öğretmeyi, Kur'an'ın aşamalı olarak indirilişiy-le ilişkilendirmiştir. Müfessirlerin yorumlarında görüldüğü gibi, tenzilin ve buna bağlı olarak Kur'an'ı ağır ağır okumalarının amaçlarından birisi, Kur'an'ın kolayca anlaşılmasını ve ezberlenmesini sağlamaktır. Bunun yolu da, Kur'an âyetlerini üzerinde dura dura okumaktan, bu okuyuşu belli bir zamana yaymaktan geçmektedir.

Yüce Allah, Hz. Peygamberi bir eğitimci olarak görevlendirmiştir. İlâhî mesajları insanlara belletmesini, açıklamasını, kavratmasını istemiştir. İlâhî mesajlara uygun olarak yaşama, inanç ve davranış tarzı geliştirme noktasında insanlara rehberlik etmesini istemiştir. Hz. Peygamber de Allah'ın yol göster-mesiyle insanları eğitmiştir. İlâhî bilgiler, bir program dahilinde, belli bir sıraya göre Hz. Peygambere iletildiğinden o da bu bilgileri aynı plana ve düzene uy-gun olarak insanlara aktarmış ve öğretmiştir. Böylece aşamalı bir eğitim süreci gerçekleştirilmiştir:

*"Açık kanıtları ve Kitap'ları. Sana da o Zikr'i indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar."*⁹¹

Allah'ın kitap göndermesinin, onun bir insan / peygamber tarafından parça parça sunulmasının amacı, anlamlarının açıklanması, şüphe ve belirsiz-liklerin açıklığa kavuşturulması, yapılan itirazlara cevap verilmesidir. Diğer taraftan peygamber, Kitab'a inananlara, hayatın her yönünde rehberlik eder ve

⁹⁰ Bkz., er-Râzî, a.g.e., VII/417; Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, III/279; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Çâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III/491; eş-Şevkânî, a.g.e., III/329; İbn Kesîr, a.g.e., III/72; el-Kâsimî, a.g.e., IV/636; el-Merâğî, a.g.e., V/366; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, II/400-401; el-Cezâirî, a.g.e., III/232; ez-Zuhaylî, a.g.e., XV/185; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, II/179; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkaya ve diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, II/385; Yazır, a.g.e., V/3212-3213; Bil-men, a.g.e., IV/1926; Ateş, a.g.e., V/257; Duman, *Beyânu'l-Hak*, I/488; Toptaş, a.g.e., IV/456-457.

⁹¹ Nahl, 16/44.

kendi mükemmel hayat tarzını onların gözü önüne serer. İnsanları gerek birey gerekse toplum olarak Kur'an'ın ilke ve öğretileri doğrultusunda eğitir.⁹²

3. İnkârcıların İddialarına Cevap Olarak Vahyin "Tenzil"i

İnkârcıların, Kur'an'ın ilâhî söz olmadığını kanıtlamak için ileri sürdükleri bahanelerden birisi, Kur'an'ın toptan bir kerede değil, bölüm bölüm indirilmiş olmasıdır. Yüce Allah, inkârcıların bahane ve beklentilerinin aksine, Kur'an'ın bölüm bölüm, aşama aşama indirildiğini açıklamıştır. Kur'an'ın bölüm bölüm indirilişinin bazı gayelerine açıklık getirmiştir. Bunlar arasında peygambere ve ona tâbi olanlara moral, ümit, cesaret aşlamak, Kur'an'ın öğrenilmesini ve özümsemesini kolaylaştırmak gibi amaçlar sayılmıştır. Ayrıca müfessirler, Kur'an'ın indiriliş süreci üzerinde yaptıkları değerlendirmelerden hareketle, Kur'an'ın aşama aşama gönderilmesinin amaçlarına ilişkin birtakım yaklaşımlar geliştirmişlerdir:

"İnkâr edenler: "Kur'an, ona bir defada indirilmeli değil miydi?" dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için böyle (parça parça indirdik) ve onu ağır ağır okuduk."⁹³

Bu âyette "nezele" fiili, "enzele" anlamında kullanılmıştır. İnkârcılar, Kur'an'ın topluca indirilmesi gerektiği yönündeki iddialarını "nezele" fiiliyle dile getirmişlerdir.⁹⁴

İnkârcılar, düşmanlıkları ve çekememezlikleri yüzünden ilâhî gerçeklikleri kabul etmemişler, "Kur'an peygamberlik iddiasında bulunan kimseye toplu halde indirilmiş olmalı değil miydi?" şeklinde inatla, anlamsız bir itirazda bulunmuşlardır. Onlara göre, Kur'an da, Tevrat, İncil, Zebur gibi birden indirilmeliydi, tedricen gönderilmemeliydi. Kur'an gerçekten Allah sözü olsaydı, bir defada, bütün olarak indirilmeliydi. Onların bu iddialarına cevap olarak Yüce Allah, Kur'an'ın tedricen indirilişinin gerekçelerini açıklamıştır.⁹⁵ Kur'an'da "kezâlik" (böylece) diye başlayan cümleyle inkârcıların iddialarına cevap ve-

⁹² el-Mevdudî, a.g.e., III/28-29.

⁹³ Furkân, 25/32.

⁹⁴ ez-Zemahşerî, a.g.e., III/270; en-Nesefî, a.g.e., III/243.

⁹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., XIII/20-21; İbn Kesîr, a.g.e., III/330; en-Nesefî, a.g.e., III/243; el-Cezâirî, a.g.e., III/612; ez-Zuhaylî, a.g.e., XIX/58; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II/362; el-Mevdudî, a.g.e., III/526-527; Yazır, a.g.e., V/4584; Bilmen, a.g.e., V/2410-2411.

rilmiştir. Bir anlamda onlara, önemli gerekçelere / hikmetlere bağlı olarak Kur'an parça parça indirilmiştir, denilmiştir.⁹⁶

Yüce Allah burada "Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için böyle (parça parça indirdik)" buyurarak şu hikmete vurgu yapmıştır: Cebrâil'in, Hz. Peygambere zaman zaman Kur'an âyetlerini getirmesi, böylece Hz. Peygamber'le sık sık bir araya gelmesi, onun kalbini güçlendirmekte, cesaretle doldurmakta ve teselli etmekteydi.⁹⁷ Peygamberliği boyunca Hz. Peygambere zaman zaman düşmanlık ve eziyet ediliyor, kalbini hüznülenecek söylentiler çıkarılıyordu. Bunlara cevap olarak zaman zaman indirilen âyetler onu teselli etmekte, yüreklendirmekte, ümit tazelemekte, tebliğ görevini yerine getirmeye hazırlamakta, gayret ve kararlılığını diri tutmaktaydı. Hak ile batıl mücadelesinde Hz. Peygamberin yanında onun müntesiplerinin de moral kazanmasını sağlamaktaydı. Yüce Allah, Hz. Muhammed'i peygamberlikle görevlendirdikten sonra, onu sıkıntı ve eziyetlerle baş başa bırakmamıştır. Peygamber'in mücadelesinin her aşamasını izlemiş ve gerektiği her durumda ona yol göstermiştir.⁹⁸

Kur'an'ın tedrici olarak indirilişi, hem Hz. Peygamber hem de ona tabi olan mü'minler için terapi edici bir süreç olmuştur. İslâmî tebliğin ilk evrelerinde Müslümanlara uygulanan baskı ve şiddetin boyutları dikkate alınacak olursa, onların böyle bir terapiye duydukları ihtiyaç kendiliğinden anlaşılır. Mü'minlerin içine düştükleri sıkıntı ve kaygılar, belli aralıklarla tedavi edilmiş, yapılan baskılar ve uygulanan şiddet böylece etkisiz kılınmıştır. İnkârcıların mü'minler üzerinde oluşturmak istediği, korku, kaygı, moral bozukluğu ve ümitsizlik gibi olumsuz duygular, sistematik olarak gönderilen Kur'an pasajları sayesinde etkisizleştirilmiş, söndürülmüştür. Kur'an'ın uyguladığı tedrici terapi

⁹⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., III/270; el-Cezâirî, a.g.e., III/612; ez-Zuhaylî, a.g.e., XIX/58.

⁹⁷ Bazı yorumculara göre, Kur'an'ın bölümler halinde indirilmesinin hikmeti sadece Hz. Peygamberin kalbinin pekiştirilmesinden ibaret değildir. Kur'an'da geçen "kalbi pekiştirmek" ifadesi, ilk günlerde vahyin Hz. Peygambere zor geldiğine, vahyin ilk muhatabı olan kültürün uzun bir metnin ağırlığını taşımaya güç yetiremeyeceğine işaret eder. Burada vahyin ilk alıcısının durumunun gözetildiğine işaret vardır. (Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Çev. M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara, 2001, s. 127)

⁹⁸ er-Râzî, a.g.e., VIII/457; el-Endelûsî, a.g.e., IV/209; el-Mâverdî, a.g.e., IV/144; el-Beyzâvî, a.g.e., II/140; İzzuddîn Abdülazîz İbn Abdisselâm ed-Dîmeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, II/424; eş-Şankî, a.g.e., VI/51; el-Kâsimî, a.g.e., V/342; el-Merâğî, a.g.e., VII/11; el-Cezâirî, a.g.e., III/612; el-Mevdudî, a.g.e., III/527; Bilmen, a.g.e., V/2411; Ateş, a.g.e., VI/257; Mehmet Yolcu, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Eylül Yayınları, İstanbul, 2003, s. 296.

yönteminin modern psikiyatri alanında da değerlendirildiğini biliyoruz.⁹⁹ Tedricilik, günümüzde bir tür davranış terapisi tekniği olarak, özellikle kaygı, korku gibi duygu bozukluklarının tedavisinde tercih edilen bir yöntemdir.

Müfessirlerin, vahyin parça parça indirilişi ile ilgili olarak âyetten çıkardıkları bir diğer hikmet ise şudur: Vahyin parça parça indirilmesi Müslümanlar için bir kolaylık oluşturmuştur. Kur'an bir anda toptan gönderilmiş olsaydı Müslümanlar bütün dinî değer ve ilkelerle bir anda sorumlu tutulacaklardı ve bu durum onlara ağır gelecekti. Vahyin tedricen gelmesi, onların dinî hükümleri kolayca içselleştirmesini, onlara alışmalarını, yükümlülüklerini kabullenmelerini sağlamıştır. Mesaj ve öğretiler, tedric yoluyla mü'minlerin benliklerinde / zihinlerinde iyice yer etmiş, değişik zamanlarda, değişik üsluplarla okunan âyetlerden yararlanmışlardır.¹⁰⁰

Kur'an'da toplumun sosyal yapısında köklü değişiklikler yapan hükümler vardır. Bu hükümler birden bire inseydi toplumsal değişim güç olurdu. Bundan dolayı hükümler yeri ve zamanı geldikçe indirilmiş, halka yavaş yavaş anlatılmış, tedricen uygulamaya geçirilmiştir. İnsanların algılama düzeylerini Kur'an'ı kavramaya ve benimsemeye uygun hale getirebilmek için tedrici bir yol izlenmiştir.¹⁰¹

Dinin karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi, "köklü alışkanlıkları" değiştirmektir. Köklü alışkanlıklar, dinin mesajlarına, önerdiği toplumsal değerlere büyük direnç gösterirler. Toplumlarda yerleşmiş, kökleşmiş âdet ve gelenek-

⁹⁹ Tedriciliğin Psikolojik Tedavide Kullanılması: Tedricî maruz bırakma bir başka deyişle sistematik duyarsızlaştırma, bir tür davranış terapisi tekniğidir. Bu terapide hasta ilk aşamada korku uyandıran bir uyarıcıya maruz bırakılır. Daha sonraki aşamada hasta bu uyarıcı karşısında yaşadığı kaygıdan kurtulunca, öncekinden daha korkutucu bir uyarıcıya maruz bırakılır. Bu süreç söz konusu kaygı tepkileri ortadan kalkıncaya kadar aşamalı olarak devam eder. Tedavinin amacı, kişiye kaygı ve korku veren nesne, kişi ve durumları saptadıktan sonra, önce imgelem ve tasarlama yoluyla, sonra yavaş yavaş söz konusu nesne, kişi ve durumlarla hastayı karşılaştırıp ortaya çıkan aşırı duygulanım ve coşkuyu söndürmektir. Bu yöntem gerçek hayatta uygulandığında "tedrici / kademeli karşı karşıya bırakma" adını alır. (Harold I. Kaplan, Benjamin J. Sadock, *Klinik Psikiyatri El Kitabı*, Çev. Okan Çalıyurt, Cengiz Tuğlu, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1999, s. 269; Özcan Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 314; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 731)

¹⁰⁰ er-Râzî, a.g.e., VIII/457; el-Merâğî, a.g.e., VII/11; ez-Zuhaylî, a.g.e., XIX/59; el-Mevdudî, a.g.e., III/527; Bilmen, a.g.e., V/2411.

¹⁰¹ Derveze, a.g.e., II/66; Ateş, a.g.e., VI/257; Bkz., Celaleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân: Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, Çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987, I/102.

ler vardır. Bunların değiştirilmesi teklif edildiğinde toplum derhal reaksiyon gösterir ve “durumumuzu asla değiştirmeyiz” diye tepki verir. Başarılı bir eğitim yöntemi izlemek ve böylece toplumda kökleşmiş gelenekleri değiştirebilmek için Kur’an bölüm bölüm nazil olmuştur. İnsanların benliklerini yeni hükümleri kabule alıştırmak için, hükümler aşama aşama gelmiştir.¹⁰²

Kur’an, bireylerin ve toplumların ruhlarına işlemiş köklü alışkanlıklarla, yüzeysel olguları birbirinden ayrı değerlendirir. Çünkü bireylerin ve toplumların benliklerine kök salmış olan alışkanlıklar bilinçli olarak yapılan eylemler halini alırlar. Toplumsal yapıda derin kökleri olan eylemler gelenek ve kurumsal örfler haline gelirler. İşte Kur’an, toplumların bu tür köklü gelenekleri karşısında, onları düzeltir ve değiştirirken ağır ve ihtiyatlı davranmayı tavsiye ve teşvik eder, aceleyle plansız bir şekilde hareket etmenin doğru olmadığına dikkat çeker.¹⁰³

Bazı dinî ilkeler, toplumun durumuna, içselleştirdikleri inanç ve alışkanlıkların özelliklerine göre, Kur’an vahyinin ilk aşamasında indirilmiştir. Zamanla Kur’an mesajları toplumun bazı özelliklerini yönlendirip değiştirmeye başlayınca, onları dinin diğer ilkelerini de kabule hazır hale getirince, adım adım yeni hükümler gönderilmiş ve Câhiliye devri alışkanlıkları giderilmiştir. Eğer Kur’an bir kerede indirilseydi, yeni ilkelerin ve değerlerin toplumda yerleşmesi mümkün olmazdı. İmanla ilgili konuları, ibadetlerle ilgili konularla aynı anda sunmak, olumlu sonuç vermeyebilir. İmanı içselleştirmemiş bir insana ibadeti teklif etmek yersiz ve anlamsız olabilir. Bu yüzden ilk aşamada imanın altyapısı hazırlanmalı, sonra bu zemin üzerine ibadetler bina edilmelidir. Nitekim Kur’an’dan ilk dönem inen yani Mekkî olarak nitelenen âyetler imanla, Allah yolunda sabırla, güzel öğütle dine davetle, ikinci dönem inen yani Medenî diye isimlendirilen âyetler ibadetlerle, bireyin toplumdaki ilişkileriyle ve toplumlar arası ilişkilerle ilgilidirler. Kur’an’ın bu yöntemi bize şunu gösteriyor ki, bir insana bir davranışı yaptırabilmek için önce insanı ona inandırmak lazımdır. Kur’an âyetlerinin belli bir sistem dahilinde parça parça gelişi, gelişigüzel bir durum değildir. Bu yolla imandan ibadete, oradan da ahlâka doğru giden bir yol izlenmiştir. Öncelikle tevhîd ve âhiret inancının öğretilmesiyle, bozuk inançların düzeltilmesiyle, insanların Allah’a ortak koşmaktan uzaklaştırılmasıyla işe başlanmıştır. Helâl ve harama dair hükümler, emir ve yasaklar bir müddet geciktirilmiştir. Sonra ibadetlerle yükümlü tutma aşamasına geçilmiş, insanca yaşayabilmeleri için gerekli olan ahlâk eğitimine tabi tutulmuşlardır.

¹⁰² ez-Zuhaylî, a.g.e., XIX/59; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, I/259.

¹⁰³ Subhi es-Sâlih, *Kur’an İlimleri*, Çev. M. Said Şimşek, Esra Yayınları, İstanbul, 1994, s. 59.

Önce namaz farz kılınmış, sonra bunları zekât ve orucun farz kılınması takip etmiş, hac ibadetiyle bu alandaki yükümlülük tamamlanmıştır. Sonra büyük günah sayılan ahlâkî kusurlardan uzak durmayı emreden yükümlülükler getirilmiş, sonra aşamalı olarak diğer küçük ahlâkî kusurlardan uzak durmayı emreden kurallar konulmuştur.¹⁰⁴

Kur'an mesajlarının yirmi üç yıla yayılması belli bir plan dahilinde gerçekleşmiştir. Vahyin içeriğini oluşturan konular belli bir sıraya göre gönderilmiştir. Bu sıralamadaki en belirgin ayırım Mekkî ve Medenî âyetler ayırımıdır. Birinci aşamada yani Mekke döneminde sağlıklı bir inanç oluşturmayı hedefleyen mesajlar gönderilmiştir. Medine döneminde ise, daha çok insanların tutum ve davranışlarını düzeltmeye yönelik mesajlar hakimdir. İlâhî mesajlar temel hazırlık evresiyle başlamış, öğrenilen ve yerleşen her mesajın ardından, sıradaki yeni mesaj insanların kabullerine sunulmuştur. Sunulan her mesaj bir sonraki mesaj için hazırlık olmuştur. Böylece yaklaşık yirmi üç yıl boyunca mesajlar belli bir düzen halinde sunulmuş ve tamamlanuncaya kadar devam etmiştir. Tek başına mesaj konusu olan birçok mesele, önce hazırlık, ardından da alıştırma aşamaları ve son olarak da sonuçlandırma aşaması gibi evrelere ayrılarak sunulmuştur.

Tenzîl olgusu, Kur'an'ı öğrenme sürecini düzenlemiş, sıralı bir gelişim kaydetmiş, her bir öğrenim yaşantısı bir öncekinin üzerine inşa edilmiştir. Kur'an'da insanlara öğretilmek ve kazandırılmak istenen konular, tutum ve alışkanlıklar ana meseleler ve tâli meseleler halinde indirilmiştir. *Tenzîl* olgusu, sıralama ilkesi uyarınca, hangi mesajın, hangi düzende insanlara sunulacağını belirlemiştir. *Tenzîl* olgusu, hangi mesajın birinci, ikinci ya da üçüncü sırada sunulması gerektiği konusunda peygambere yol göstermiştir. Vahyin belli bir düzen içerisinde sunulması, ulaştırılmak istenen mesajların planlanan süre yani yaklaşık yirmi üç yıl içerisinde topluma kazandırılmasını sağlamıştır. Bu sayede Kur'an mesajlarının insanlara sunulması tesadüflere bırakılmamış, belli bir plan dahilinde gerçekleştirilmiştir. Bütün bunlar, *tenzîl* olgusunun aslında bir tür eğitim programı olduğu ve bu programda "sıralama ilkesi"ne riayet edildiği yönünde fikir vermektedir.

---

¹⁰⁴ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, tsz., I/56; el-Merâğî, a.g.e., VII/11; Celal Kırcı, *Kur'an ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 280; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I/259-260; M. Zeki Duman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Kitabevi, Ankara, 1996, s. 49.

İslâm gelmeden önce Arap toplumunun tutum ve davranışlarında etkin olan kötü alışkanlıklar vardı. İslâm'a davetin ilk aşamasında onlardan bu alışkanlıklarından uzak durmalarını istemek kolay değildi. İşte Kur'an bu sorunu çözmek için öncelikli olarak tevhîd inancını yerleştirmeyi planlamıştır. Çünkü ilk aşamada kalplere yerleşecek iman, etkin bir güç olarak, onların kötü alışkanlıklardan vazgeçmelerini kolaylaştırabilecek bir motiv olacaktı. Bu yüzden Hz. Peygamber özellikle Mekke döneminde insanların kalplerine imanın yerleşmesine ağırlık vermiştir.¹⁰⁵

Âyette (25/32) "ve rettelnâhu tertîlen" (onu ağır ağır okuduk) ifadesi, ezberlenmesi, anlaşılması ve davranışlarla uygulamaya konması kolay olsun diye parça parça, dura dura okunan bir kitap olarak indirdik anlamındadır. Kur'an'ın okunuşu, bir ayetin ardından başka bir âyeti okuma, bir bölümü okuduktan sonra ara vererek bir başka bölümü okuma, öğretme şeklinde olmalıdır. Âyette sanki şöyle denilmiştir: Kur'an'ı hem parça parça indirdik hem de ağır ağır okuduk. Bu uygulama gösteriyor ki, Yüce Allah Kur'an'ı Peygamberin içinde bulunduğu duruma ve dinî maslahatlara göre indirmiştir.¹⁰⁶

Programlı bir eğitimde, öğretilecek konular kolayca kavranıp bellenebilecek şekilde küçük bilgi ünitelerine ayrılırlar. Eğitimin başlangıcında öğrenilecek konuların miktarı kolay öğrenmeyi engelleyecek nitelikte olmamalıdır. Daha sonra öğrenilecek miktar sistemli bir şekilde artırılrsa da azar azar, zamana yayarak öğrenme, okuma ve ezberleme etkinlikleri her zaman için insan doğasına en uygun yöntemlerdir. Bu sebeplerden dolayı, Kur'an'ın öğrenilmesi, okunması, ezberlenmesi kolay olsun diye, onun öğrenme faaliyetlerinin bölüm bölüm, dura dura yapılması istenmiştir. Yüce Allah, tenzîl olgusundan bahsettiği bir âyette, Kur'an'ın nasıl okunması ve öğrenilmesi gerektiğine dair açıklamalarda da bulunmuştur. Kur'an'ı kolay ve sağlıklı bir şekilde öğrenmenin, anlamının ve ezberlemenin yolunun, onu bölümler halinde öğrenmekten geçtiğini açıklamıştır. Kur'an'ın öğretilmesinde izlenen bu yöntem, programlı öğretimin ilkeleri kapsamında değerlendirilmektedir.

Kur'an'ın gönderiliş amacı, insanlarda inanç ve davranış değişikliği meydana getirebilmek, ilâhî gerçeklikleri onlara öğretip benimsetebilmektir. İnsanlar ise, yaratılışları gereği, her şeyi bir anda öğrenip içselleştirebilen var-

¹⁰⁵ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 156-157.

¹⁰⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., III/271; el-Kurtubî, a.g.e., XIII/21; en-Nesefî, a.g.e., III/243; el-Merâğî, a.g.e., VII/11; el-Cezâirî, a.g.e., III/612; es-Sa'dî, a.g.e., s. 531; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II/362.

lıklar değil, pek çok şeyi öğrenebilmek ve alışkanlık haline getirebilmek için zamana ihtiyacı olan varlıklardır. Yüce Allah, Kur'an'ı bir kerede göndermeye gücü yettiği halde, insanların öğrenme ve eğitilme özelliklerini dikkate alarak yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman dilimine yayarak göndermiştir. Böylece Yüce Allah, sadece mesajlarını göndermekle kalmamış, aynı zamanda bunların insanın ve toplumların doğasına uygun olarak nasıl öğretilceğinin yolunu da göstermiştir. İlâhî bilgilerin yanında, bunların insanlara hangi yöntemlerle kazandırılacağı noktasında rehberlik etmiştir. Kur'an'ın gönderilişindeki bu hikmeti anlamayan ya da anlamazlıktan gelen inkârcılar, Kur'an'ın beşer sözüne benzer olduğunu iddia edebilmek için bir fırsat bulduklarını sanmışlardır. Zamana ve koşula göre şiir söyleyen şairler gibi, Kur'an'ın da ihtiyaca binaen bölüm bölüm gönderilmesini fırsat bilen inkârcılar, Kur'an'ın ilâhî bir söz olamayacağını iddia etmişlerdir:

*"Kulumuz Muhammed'e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah'tan başka bütün yardımcılarımızı da çağırın; eğer doğru iseniz bunu yapın."*¹⁰⁷

Âyette, "inzâl" değil, "tenzîl" kelimesi kullanılmıştır. Burada "nezzelnâ" gramatik kalıbı ile vahyin tedriciliği yansıtılmıştır. Vahyin sadece indirilmesi değil, aynı zamanda hangi yolla yani tedric / tencîm yoluyla indirildiği de ifade edilmiştir.¹⁰⁸

Hiz. Peygamberin muhalifleri Kur'an'ın, bir defada değil de tedricen nâzil olmasından dolayı ilâhî kaynaklı olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Onları böyle davranmaya yönelten sebep, Kur'an'ın indirilişinin, şairlerin ve söz ustalarının ortaya koydukları şeyler gibi, duruma göre peyderpey gerçekleşmesiydi. Demişlerdir ki, "eğer bu kitap Allah katından olsaydı, insanların kitap yazmasından farklı olurdu, böyle sûre sûre, âyet âyet, aşamalı olarak indirilmezdi. Şairler, söz sanatlarıyla uğraşan kimseler, eserlerini belli zaman aralıklarında, bölüm bölüm, ihtiyaç ve yeni çıkan durumlara göre ortaya koyarlar. Bir şair belli bir eser oluşturacak şiirlerini bir defada söyleyemez. Eğer Allah bir kitap indirecek olsaydı, bu tür söz ustalarının aksine, bir bütün halinde bir defada indirirdi." Yüce Allah onların bu tür iddialarını Furkân sûresi 32. âyette onların ağızlarından hikâye etmek suretiyle anlatmıştır. Âyette muhaliflerin bu tür iddialarına karşı bir meydan okuma vardır. Yüce Allah onlara şöyle bir çağrıda bulunmuştur: "Eğer siz Allah'ın peygamberine belli aralıklarla tedricî olarak

¹⁰⁷ Bakara, 2/23.

¹⁰⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e., I/102; er-Râzî, a.g.e., I/348; en-Nesefî, a.g.e., I/66; Esed, a.g.e., s. 8.

vahiy göndermesinden kuşku duyuyorsanız, gücünüz yetiyorsa, o vahyin bölümlerinden, surelerinden birinin benzerini getirin.” Yüce Allah, muhaliflere karşı böylece meydan okumayı ve bu yolla onların şüphelerini gidermeyi gerekli görmüştür.¹⁰⁹

Kur’an tedrici olarak indirilmekle, -bu yönüyle insanların meydana getirdiği eserlere benzemekle birlikte-, ilâhî bir mucizedir, beşer sözü değildir.¹¹⁰

Bazı topluluklar Yüce Allah’ın kullarından dilediğine peyderpey vahiy indirmesini kabullenememişlerdir. Peygamberlik görevinin kendilerine verilmesini istedikleri, kendi ırklarından bir peygamber gelmesini bekledikleri için, ölçsüzlük, bencillik ve kıskançlık tepkileri ortaya koymuşlardır:¹¹¹ *“Allah’ın kullarından dilediğine lütfuyla vahiy indirmesini çekemeyerek, Allah’ın indirdiğini inkâr etmek için kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır.”*¹¹²

---

¹⁰⁹ ez-Zemahşerî, a.g.e., I/102; er-Râzî, a.g.e., I/348; en-Nesefî, a.g.e., I/66-67; el-Beyzâvî, a.g.e., I/38; Esed, a.g.e., s. 8; Yazır, a.g.e., I/268-269.

¹¹⁰ er-Râzî, a.g.e., I/348.

¹¹¹ Yazır, a.g.e., I/417.

¹¹² Bakara, 2/90.

Sonuç

"Tenzîl" kelimesi ile ilgili semantik tahlil ve âyet tefsirleri incelendiğinde, bu kavramla anlatılmak istenen eğitim etkinliğinin eğitimde tedriciliği, aşamalılığı içerdiği anlaşılmaktadır. Öğrenmenin planlanması ve öğrenmede program geliştirmeyle ilişkili olduğu görülmektedir. Tenzîl kelimesinin geçtiği âyetlerde ve tefsirlerinde, dinî değerlerin öğrenilmesinin yerleşmesi için "süre" olgusunun dikkate alınması yönünde işaretler vardır. Yine öğrenme yaşantılarının düzenlenmesinde sıralama ilkesi, öğretimin planlanmasında hayatilik ilkesi, Kur'an'ın "tenzîl" kelimesiyle ortaya koyduğu öğrenme etkinliğinin içerisinde yer alır.

Kur'an'ın "tenzîl" yoluyla yani zamana yayılarak bölüm bölüm nâzil olması, her şeyden önce ezberlenmesini, öğrenilmesini, anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Gerek ibadet amacıyla tilâvet edilmesi, gerekse okunarak mesajlarının anlaşılabilmesi için Kur'an âyetleri ünite ünite, konu konu vahyedilmiştir. Vahyin öğrenilmesinin zamana yayılması, ilk muhataplar için her şeyden önce zihinsel olarak bellemeyi, sözlü olarak kıraat ve tilâveti kolaylaştırmıştır.

Kur'an'ın bütün olarak değil de parça parça vahyedilmesi, onun inanç esaslarının benimsenmesine, tutum ve davranışla ilgili ilkelerinin uygulanmasına büyük kolaylık sağlamıştır. Nitekim vahiy sürecinin ilk yarısında ısrarla ve tekrar tekrar inanç esasları, tevhîd akidesi ile ilgili âyetler nâzil olmuştur. Böylece iman esasları zihinlerde iyice yer etmiş, batıl inanışlar kalplerden kazınmıştır. Vahyin indiriliş sürecinin ikinci yarısından itibaren ibadetlerle ilgili esaslar, bireyleri ve toplumu ilgilendiren diğer emirler, yasaklar tebliğ edilmiştir. Böylece toplumun, câhiliye devrinin kökleşmiş batıl inançlarından, davranış kalıplarından uzaklaşması mümkün olmuştur. Vahiy sürecinin takip ettiği bu yöntemde, öğrenmenin gerçekleşebilmesi için "süre" olgusuna yer verildiğine, öğrenme yaşantısının "sıralama" ilkesine göre düzenlendiğine tanık oluruz.

Vahyin inmeye devam ettiği süreç içerisinde meydana gelen hadiselere bağlı olarak yaşanan problemlere çözümler bulunması gerekiyordu. Kur'an'ın parça parça inmesi, söz konusu olaylara bağlı olarak ortaya çıkan problemlere çözüm gelmesine imkân sağlıyordu. İşte bu durum da vahyin "tenzîl" yoluyla gönderilmesi kapsamında yer alır. İlâhî mesajların öğretiminin planlanmasında "hayâtilik" ilkesine riayet edildiğini gösterir.

Kur'an, putperest bir toplumun ilâhî inanç ilkeleri ve ahlâk değerleri konusunda eğitilebilmesi için yirmi üç yıl süren tedrici bir yöntem uygulamıştır. İnanç ilkelerini öğretirken, ahlâkî değerleri benimsetirken, hep adım adım, derece derece gelişim basamaklarını tırmanmayı esas almıştır. Günümüz din eği-

timinde de program geliştirirken, Kur'an'ın "tenzîl" adıyla ortaya koyduğu canlı, yaşanmış örnekten hareketle sonuca ulaşmaya ihtiyaç vardır. Dinî değerlerin öğretildiği birey veya kitlelerin dinî bilgi ve birikim düzeyleri dikkate alınarak, alternatif din öğretimi programları geliştirilmelidir.

Kur'an, kendisiyle ibadet edilen ilâhî bir söz olmanın yanında, insanları inanç ve davranış yönünden eğiten bir kitaptır. Bu yüzden mü'minler, Kur'an'ı inanç ve davranışlarını mükemmelleştirmek amacıyla okumayı bir ödev bilmedirler. Bu amaçla Kur'an okurken, bireyin durumuna uygun okuma planları geliştirilmelidir. Öncelikle hangi âyetler, okunmalıdır, bu âyetler hangi aralıklarla öğrenilip içselleştirilmelidir. Kişinin öncelikli olarak ihtiyaç duyduğu, sorunu için çözüm aradığı âyet okumaları için bir sistem geliştirilmelidir. İnsanların ihtiyaçlarına göre, inanç eğitici, ahlâk düzeltici, ibadet ve hikmetleri öğretici ya da terapi ihtiyacını karşılayıcı okuma biçimleri oluşturulmalıdır.

"Tenzîl" olgusunun ilk çağrıştıracağı anlam, vahyin bölüm bölüm, yirmi üç yıla yayılarak gönderilmiş olmasıdır. Fakat Kur'an'ın anlatmak istediği ve nâzil oluşu sırasında bizzat uyguladığı tedricilik esası basit ve gelişigüzel bir bölümlere ayırma ya da zamana yayma eylemi değildir. İlâhî mesajlar tenzîl olgusu çerçevesinde insanların ve toplumların doğasıyla uyum arzedecek şekilde planlanmış bir şekilde sunulmuştur. Hangi konunun ne zaman sunulacağı, konuların sıralanışının ne şekilde olacağı, hangi meselenin öğrenilmesi ve kazandırılması gerektiği, kendi arasında kaç safhaya ayrılacağı, vahye muhatap olan toplumda öne çıkan ihtiyaçların ve çözüm bekleyen öncelikli sorunların neler olduğu dikkate alınmıştır. Kısacası, tenzîl olgusu çerçevesinde mükemmel bir öğretim programı hazırlanmıştır. Bu yüzden "tenzîl" adının, Kur'an değerlerinin öğretiminde oluşturulan ve geliştirilen öğretim programlarının ortak adı olarak kullanılmasını öneriyoruz.

Özellikle ülkemizdeki din eğitimi çalışmalarında, din eğitiminde tedricilik ilkesi ele alınırken, Kur'an'ın tenzîl kavramına atıfta bulunulur. Bu durum, din eğitimcilerinin din eğitimi programlarında, Kur'an'ın eğitim yöntemini örnek aldıklarını gösterir. Program geliştirmek, bir noktada ya da durumda tamamlanan bir şey değildir. Toplumların gelişmelerine ve değişmelerine bağlı olarak eğitimde program geliştirme ihtiyacı doğabilmektedir. Bu yüzden, gerek örgün gerekse yaygın din eğitimi alanında gelişen ihtiyaçlara uygun öğretim programları geliştirilirken Kur'an'ın "tenzîl" olgusuyla ortaya koyduğu yöntemden ilham alınabilir.

Tenzîl olgusunu dikkate alarak Kur'an okumaları gerçekleştirebilmek için günümüzde imkân sağlayan vasıtalarından birisi, nüzûl sırasını dikkate alarak yazılan tefsirlerdir. Bunun yanında nüzûl sırasını dikkate alan Kur'an meal-

lerinin yaygınlaştırılması da üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Nüzûl sırasına göre okunan Kur'an ya da Kur'an meâli, tenzîl sürecinin izlediği sıralamayı, planladığı zamanlamayı insanlara farketirebilir.

KAYNAKÇA

- Arı**, Ramazan, **Üre**, Ömer, **Yılmaz**, Hasan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Mikro Yayınları, Konya, tsz.
- Arık**, İ. Alev, *Öğrenme Psikolojisine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- Artut**, Kazım, *Sanat Eğitimi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Bayraklı**, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1989.
- Bayraklı**, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bayraktar**, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1987.
- Beğavî**, Ebû Muhammed el-Hüseyn İbn Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrut, 1995.
- Beydoğan**, H. Ömer, "Öğrenme Etkinliklerinin Planlanması", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Gürbüz Ocak, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Beyzâvî**, el-Kâdi Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Bilgiz**, Musa, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Binbaşıoğlu**, Cavit, *Eğitime Giriş*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara, 1988.
- Budak**, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- Bursevî**, İsmâil Hakkı, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389 h.
- Büyükkaragöz**, S. Savaş, **Çivi**, Cuma, *Genel Öğretim Metotları*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Cebeci**, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.
- Cebeci**, Suat, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Cezâirî**, Ebû Bekr Câbir, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Cürcânî**, Ali İbn Muhammed İbn Ali, *Kitabu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Çantay**, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1992.
- Çelik**, Muhammed, *Kur'an'ın İknâ Hususiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996.
- Çilenti**, Kâmuran, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1988.
- Davis**, James R., *Kendi Kendine Öğrenmek*, Çev. Arzu Baykara, Ankara, 2001.
- Demirci**, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1996.
- Demirel**, Özcan, *Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2006.

- Demirel**, Özcan, *Genel Öğretim Yöntemleri*, USEM Yayınları, Ankara, 1994.
- Demirel**, Özcan, **Yağcı**, Esed, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, M. E. B., Ankara, 2002.
- Derveze**, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkaya ve diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- Descartes**, Rene, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çev. Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1999.
- Dımeşkî**, İzzuddîn Abdülazîz İbn Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996.
- Dodurgalı**, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1996.
- Dodurgalı**, Abdurrahman, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999.
- Dodurgalı**, Abdurrahman, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995.
- Duman**, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınları, Ankara, 2006.
- Duman**, M. Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Kitabevi, Ankara, 1996.
- Ebû Zeyd**, Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Çev. M. Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara, 2001.
- Ebussuûd**, Muhammed İbn Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- Endelûsî**, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Erbaş**, Ali, "İslâm'ın Temsil ve Takdiminde Doğru Tutumların Belirlenmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 4, 2006.
- Erden**, Münire, **Akman**, Yasemin, *Gelişim ve Öğrenme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2003.
- Ertürk**, Selâhattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, Meteksan Basım, Ankara, 1998.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997.
- Fancher**, Raymond E., *Ruhbilimin Öncüleri*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1990.
- Fidan**, Nurettin, **Erden**, Münire, *Eğitime Giriş*, Meteksan Basım, Ankara, 1994.
- Fidan**, Nurettin, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Yayınevi, Ankara, 1990.
- Fîrûzâbâdî**, Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, tsz.
- Gözütok**, F. Dilek, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ekinoks Kitabevi, Ankara, 2006.
- Günden**, Suat, *Genel Öğretim Bilgisi*, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara, 1977.

- Gündoğdu**, Hakan M., "Bağlantı Kuramı", Eğitim Psikolojisi, Editör: Alim Kaya, PeGe-mA Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Halebi**, Ahmed İbn Yusuf es-Semîn, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993.
- Havva**, Said, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Hâzin**, Alâuddîn Ali ibn Muhammed İbn İbrahim, *Lübâbu't-Te'vîl fî Maâni't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, Beyrut, 1995.
- Hicâzî**, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991.
- İbn Âşûr**, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Suhûn li'n-Neşr ve't-Tenvîr, Tunus, 1990.
- İbn Kesîr**, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997.
- İsfehânî**, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.
- Kaplan**, Harold I., **Sadock**, Benjamin J., *Klinik Psikiyatri El Kitabı*, Çev. Okan Çalıyurt, Cengiz Tuğlu, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1999.
- Kâsimî**, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- Kattân**, Mennâ', *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1992.
- Kazu**, İ. Y., "İçerik Belirleme", Öğretimde Planlama-Uygulama-Değerlendirme, Editör: Mehmet Görol, Üniversite Kitabevi, Elazığ, 2004.
- Keskioğlu**, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1987.
- Kırca**, Celal, *Kur'an ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.
- Koç**, Ahmet, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1999.
- Köknel**, Özcan, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Kurtûbî**, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Kutub**, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1997.
- Küçükahmet**, Leylâ, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998.
- Küçükahmet**, Leylâ, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- Mahallî**, Celalüddin Muhammed İbn Ahmed, **es-Suyûtî**, Celalüddin Abdurrahman İbn Ebî Bekr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kalem, Kahire, 1966.
- Mâverdî**, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

- Merâğî**, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Mevdûdî**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Nahlavi**, Abdurrahman, *Çağdaş Sorunlara Karşı İslâmi Eğitim*, Esra Yayınları, Ankara, 1997.
- Necati**, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998.
- Nelsen**, Jane ve diğerleri, *Çocuk Eğitimde A'dan Z'ye Pozitif Disiplin*, Çev. Murat Ersin, Hayat Yayınları, İstanbul, 2001.
- Nesefî**, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- Ocak**, Gürbüz, "Yöntem ve Teknikler", Öğretim İlke ve Yöntemleri, Editör: Gürbüz Ocak, PeGemA Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Öcal**, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1990.
- Öztürk**, Gülşen, *Genel Öğretim Bilgisi*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Özyürek**, Leyla, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Pak**, Zekeriya, *Allah-İnsan İletişimi*, İlâhiyat Yayınları, Ankara, 2005.
- Peker**, Hüseyin, *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Eser Matbaası, Samsun, 1991.
- Râzî**, Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- Sa'dî**, Abdurrahman İbn Nâsır, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Saban**, Ahmet, *Öğrenme Öğretme Süreci*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- Sâbûnî**, Muhammed Ali, *Kur'an İlimleri*, Çev. Zeynel Abidin Tatlıoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sâbûnî**, Muhammed Ali, *Safoetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.
- Sâlih**, Subhi, *Kur'an İlimleri*, Çev. M. Said Şimşek, Esra Yayınları, İstanbul, 1994.
- Saracaloğlu**, A. Seda, **Kayabaşı**, Yücel, "Öğretimde Planlama", Öğretim İlke ve Yöntemleri, Editörler: A. Seda Saracaloğlu, Hüseyin Hüsnü Bahar, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Selçuk**, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- Senemoğlu**, Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001.
- Suyûtî**, Celaleddîn, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân: Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, Çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987.
- Şankîti**, Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr, *Azvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- Şanver**, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

- Şevkânî**, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.
- Şimşek**, Nurettin, "Davranışçı Öğrenme Kuramları", Gelişim ve Öğrenme, Editör: Ayşegül Ataman, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Tabatabâî**, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Çev. Vahdettin İnce, Kevser Yayınları, İstanbul, 1998.
- Taberî**, Ebû Câfer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980.
- Tan**, Şeref ve diğeri, *Öğretimi Planlama ve Değerlendirme*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Toptaş**, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Vehbi**, Mehmed, *Hulâsât-ül-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Yavuz**, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1998.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Yıldırım**, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, tsz.
- Yılmaz**, Hasan, **Sünbül**, Ali Murat, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.
- Yolcu**, Mehmet, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Eylül Yayınları, İstanbul, 2003.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Zerkânî**, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, tsz.
- Zernûcî**, Burhânuddîn, *Ta'limül Müteallim*, Çev. Y. Vehbi Yavuz, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 1985.
- Zuhaylî**, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.